

Dr. Öğretim Üyesi Sedat TUNA

Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Ordu University, Faculty of Theology,
Ordu, TÜRKİYE,
tuna.sedat52@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5832-3724>
<https://ror.org/04r0hn449>

Nahiv Kaidelerinin Belirlenmesinde Hadislerin İstişhad Olarak Kullanılması

The Usage of Hadiths as Witnesses in Determining the Rules of Syntax Discipline

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 03 Temmuz 2024 / 03 July 2024
Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Eylül 2024 / 24 September 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 31 December 2024 / 31 December 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf | Citation

Tuna, Sedat. "Nahiv Kaidelerinin Belirlenmesinde Hadislerin İstişhad Olarak Kullanılması".
Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 7 (Aralık 2024), 146-173.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
*This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected.*

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sedat TUNA).

Telif Hakkı | Copyright

Telif hakkı yazara aittir. (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Copyright belongs to the author. Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Öz

Hicrî ilk üç asır, Arap dili konusunda yazılı eserlerin günümüze ulaşması ve önemli âlimlerinin bu dönemde yetişmesi sebebiyle daha sonraki dönemler için oldukça önem arz ettiği görülmüştür. Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde başlayan fetih hareketleriyle Araplar'ın mevâlîyle birlikte yaşamaya başlaması fasih Arapçanın bozulmasına sebep olmuştur. Fasih Arapçanın bozulmasının önüne geçmek ve onu korumak için nahiv usulü kaidelerinin tespit edilip geliştirilme çalışmaları hız kazanmıştır. Tespit edilen nahiv kaidelerini saptamada ve doğrulamada tanık gösterilen temel kaynağın öncelikle Kur'an âyetleri, daha sonra şiir ve nesir olması tartışılmazken ileriki dönemlerde de hadisler tanık gösterilmeye başlanmıştır. Ancak, Arap âlimleri hadislerin gramer kurallarının tespitinde tanık olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusuna odaklanmıştır. İlk dönem dilcilerden İbnü'd-Dâi ve Ebû Hayyân hadislerin tanıklığına karşı çıkarken eserlerinde hadisleri birkaç defa tanık gösterip suskun kalmayı tercih etmişlerdir. İlk defa İbn Mâlik, hicrî yedinci asırda eserinde hadisleri tanık olarak kullanmıştır. Daha sonra eş-Şâtîbî ile başlayan ve Süyûtî ile devam eden uzlaşmacı yaklaşım ortaya çıkmış ve bu yaklaşım modern dönemde de devam etmiştir. Görüldüğü üzere önem arz eden bu sorun, çalışmada ele alınarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Böylece günümüz akademik camiasının hizmetine yeni bir perspektif dahilinde sunulmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Nahiv, Hadis, Tanık Gösterme, Şahit.

The Usage of Hadiths as Witnesses in Determining the Rules of Syntax Discipline

Abstract

The first three Hijri centuries are observed to be highly important for the upcoming eras in both the survival of written works and that important scholars have lived in these centuries. With the conquests started during the era of four khalifs, Arabs started to live together with non-Arab converts, which caused the original Arabic to become corrupted. The development of syntax rules gained momentum to prevent the corruption of original Arabic and to protect it. While that the primary sources in determining and verifying the rules of syntax were Qur'an verses, poetry and prose is unquestionable; hadiths were used later as well. Yet, Arab scholars focused on whether hadiths can be used as witnesses in determining the rules of syntax discipline. While the first era linguists İbnü'd-Dâi and Ebû Hayyân opposed to the testimony of hadiths, they used them a few times in their works and chose to remain silent afterward. They were first used as witnesses by İbn Mâlik, in the Hijri 7th century. Later, reconciliatory approach, which started with al-Shatibi and continued with al-Suyuti, came into existence and it continued in the modern times. As can be seen, this important issue has been addressed and examined in detail in this study. Thus, it aims to present it to the academic community of today within a new perspective.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Syntax, Hadith, Producing a Witness, Witness.

Giriş

Sözlükte “şâhit getirmek, şâhit göstermek” anlamına gelen istişhâd lügat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamında kullanılmıştır. Bunun için getirilen örneğe şâhid denilir. İstişhâd ihtiyacı, fetihler sonucunda Araplar'ın Arap olmayan unsurlarla karışarak dillerinin bozulma tehlikesi karşısında ortaya çıkmıştır.¹ Kur'an, Hadis, Şiir ve Arap diline müracaat edilmiş ve bunlar istişhâd olarak kullanılmıştır.

Mütekaddimûn Arap bilim insanları tarafından Nahiv ilminin kurallarını saptamada ve doğrulamada önemli bir öge olan hadislerin tanık gösterilmesi İbn Hazm (öl.456/1064), İbn Sîde (öl.458/1066), ez-Zemahşerî (öl. 538/1154), es-Süheyli (öl.581/1185), İbn Berrî (öl.582/1186) İbn Harûf (öl.610/1213), İbn Mâlik et-Tâî (öl.672/1273), Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl.745/1344), İbn Hişâm (öl.761/1360), İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî (öl.790/1388), el-Bedrüddîn ed-Demâminî

¹ İsmail Durmuş, “İstişhâd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/276-309; Mehmet Sıddık Özalp, “İbnu'n-Nâzım'ın, 'el-Misbâh fî İhtisârî'l-Miftâh' isimli Eserinde Müsned İleyh Konusunda Gösterdiği Şiir İstişhâdların Analizi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2021), 254.

(öl.827/1424), es-Süyûtî (öl.911/1505) el-Bağdâdî (öl.1093/1682), İbnü't-Tayyib el-Fâsî (öl. 1170/1757), gibi isimler tarafından ele alınmıştır.

Günümüzde Tâhâ er-Râvî (öl.1946), Muhammed Hıdır Hüseyin (öl.1958), Hadice el-Hadîsî (öl.1974), Saîd el-Efgânî (öl.1997), Mahmud Hüsnî Mahmud (öl. 2002), Fahreddin Kabâve, Muhammed Dârî el-Hamâdî, Abdülcebbar Ulvân en-Nâyile, Hasan Mûsa eş-Şâir, gibi muhaddisler tarafından geniş ölçekte ele alınmıştır.

Hasan Mûsa eş-Şâir tarafından yazılan ve ilk baskısı 1980 yılında yapılan *en-Nuhât ve'l-Hadîsü'n-Nebeviyye* isimli kitap bu konuda müstakil olarak yazılan ilk kaynak eserdir. 1981 yılında Hadice el-Hadîsî tarafından yazılıp yayımlanan ve büyük yankı uyandıran *Mevkîfü'n-Nühât mine'l-ihcâc bi'l-Hadîs-Şerîf* isimli eser bu konudaki ikinci büyük kaynak eserdir. Bu iki kaynak eserden sonra 2004 yılında yayımlanan Suriyeli âlim Fahreddin Kabâve'nin *Tarîhu'l-ihcâc en-nahvî bi'l-Hadîs-Şerîf* isimli kitabı üçüncü büyük kaynak eserdir.²

Ülkemizde ise Hadislerin tanık gösterilme konusu fazla rağbet görmemiş ve bu konuyla doğrudan ilişkili müstakil bir eser yazılmamıştır. Türkiye'de istişhâd konusunda yapılan ilk çalışma Mehmet Reşit Özbalkıç'ın *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü* isimli doktora tezidir. Özbalkıç tezinde; Arapça dil çalışmalarına, istişhâd meselesine, Arap dilinde istişhâd'ın önemine, nahiv kaynaklarının gelişmesine, Kur'an ve kiraatleri ile istişhâd konusuna ve bunlarla ilgili örneklere yer vermiştir. Daha sonra da hadislerle istişhâd konusundaki görüşleri aktarmıştır. İbn Mâlik'e kadar olan âlimlerden Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) görüşlerini aktararak tanık gösterilen hadislerden örnekler vermiştir.

Hadislerin kaynak olarak gösterilmesi konusunu doğrudan ele alan makaleler; Nusrettin Bolelli'nin *Nahivde Hadisle İstişhâd Meselesi* isimli makalesidir. Bu makalede; hadislerin istişhâd ile ilgili üç farklı görüş hakkında kısa kısa değerlendirmeler, istişhâd örnekleri ve kaynaklarına işaret edilmiştir. Hüseyin Tural'ın *Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi* isimli diğer bir çalışması daha vardır. Bu makalede; hadislerin istişhâd konusunda ileri sürülen farklı görüşlere kısaca değinilmiştir. Yusuf Sancak'ın *Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhâd ve Edebî Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları* isimli makalesidir. Bu makalede; hadislerin tedvin, tasnif ve tanzimi, Arap dilinin temel kaynakları, Kur'an, Hadis, Arap kelamı ve Şiir ile istişhâd konularının yanı sıra hadisin Arap Dili ve Edebiyatına katkıları hakkında özet bilgiler verilmiştir. Muhittin Uysal'ın *Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstişhâd Meselesi* isimli hacimli makalesidir. Bu makalede; hadisin Arap filolojisine etkisinin yanı sıra hadisle istişhâd konusu, ileri sürülen görüşler hakkında bilgiler ve tanık gösterilen hadislerden örnekler verilmiştir. Makalesinin sonuç bölümünde de Muhammed el-Hıdır Hüseyin'in kaleme aldığı makaleye yer verilmiştir. Hasan Taşdelen'in Hıdır Hüseyin'den tercüme ettiği *Arapça'da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması* isimli makaledir.

Ayrıca Eşref Önen'in hazırladığı *Hz. Peygamber'in Arap Dili ile Münasebeti ve Hadislerle İstişhâd* isimli yüksek lisans tezi vardır. Bu yüksek lisans tezinde; Arap Dili, Hadis İlmi ve Hz. Peygamber'in (a.s.) edebî özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Hadislerin tanık gösterilmesi hakkındaki görüşler usul ağırlıklıdır. Sarf, lügat, fesahat ve belâgat konusunda hadislerin tanık gösterilmesiyle ilgili bilgiler verilmiştir.

² Hulûd İbrâhîm el-Amûş, *Meseletü ihticâcû'n-Nühât bi'l-Hadîsi's-Şerîf fî menâhici'l-muhdesîn* (Ürdün: Hâşimî Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lisans Tezi, 1430), 15-16.

Bu çalışmada gerek Arap dil âlimlerinin çalışmalarından gerekse ülkemizdeki çalışmalardan faydalanılarak; özellikle tanık göstermenin tarihi seyri, gerekliliği, nahivcilerin hadisleri tanık gösterme konusundaki tutumları, tercih edenlerin, tercih etmeyenlerin ve orta yolu takip edenlerin görüşlerine yer verilecektir. Ayrıca mütekaddimün bilim insanlarının hadislerin tanık gösterilmesine karşı çıkmalarına rağmen kitaplarında ne kadar hadisi tanık gösterdikleri tespit edildikten sonra hadislerin tanık gösterilmesini tercih etmeyenlerin ileri sürdükleri argümanlar ve bu argümanlara yapılan reddiyeler yer alacaktır.

1. Arap Lisanı

Lisan sözlükte “dil” e denilmiştir. “Falan, kendi kavminin lisanıyla konuşuyor.” cümlesinde lisan kelimesi, lügat anlamında kullanılmıştır.³ Dil, konuşan şahsın, amacını anlatmak için kullandığı bir ibaredir. Bu ibare, insanın konuşmayı kendisiyle gerçekleştirdiği dil organının bir eylemidir. Söz konusu eylem, insanın istek ve amaçlarını ifade etme niyet ve ihtiyacından doğmuştur. Bu ibare, dilin bir işi olup kullanılan kelimelerle konuşanın maksudını ortaya çıkarmaktadır. Lügat, konuşma eylemini gerçekleştiren dilde bir ملكة /alışkanlık olarak ortaya çıkmaktadır.⁴

Arap Dil bilimcilerinin dil kavramı hakkındaki çalışmaları, tarihsel gelişim ve dilin işlevini belirleme perspektiflerine göre farklılık göstermektedir. Osmân b. Cinnî'nin (öl. 392/1001) " اللغة اللغات " *Dil (el-luğa), her toplumun amaçlarını kendi ifadeleriyle ortaya koydukları seslerden oluşmaktadır*⁵ tanımı iyi bilinen ve yaygın olarak kullanılan bir tanımdır.

Arapça, Allah ile kulunu birbirine bağlayan dil olması sebebiyle, bu ümmetin âlimleri, Arapçanın gramer kurallarının öğrenim ve öğretimine Sadru'l-İslâm Dönemi'nden itibaren özel ilgi göstermişlerdir. Arapçanın saflığının bozulmasını önlemek adına dil bilgisi kurallarını oluşturma çalışmaları başlatılmış ve süreç içerisinde dil bilgisinin öğrenilmesine dinî bir boyut kazandırılarak dil bilgisi kurallarını öğrenmenin farz-ı kifâye olduğu hükmü verilmiştir.⁶

İbn Haldûn (öl: 808/1406), Arap dil ilimlerini açıklarken, Arap lisanının dört temeli “Lügat, nahiv, beyân ve edeb olduğunu vurgulayarak bunları bilinmenin şeriat ehli için kaçınılmazdır.”⁷ değerlendirmesini yaparak nahiv ilmini dil ilimleri arasında saymanın ötesinde Arapçanın saygınlığını, şeriat ve Kur'an'la sağlam zemine oturtmayı amaçlamıştır. “Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.”⁸ âyetiyle Allah, kitabı Kur'an'ı korurken Arapça'yı da korumuştur.⁹

1.1. Dil Bilgisine Olan İhtiyaç

Dil bilgisi (Gramer), sadece bir dilin doğru öğrenilmesini sağlayan ve o dilin yapısını ortaya koyan kurallar bütünü değil, aynı zamanda dilin kuşaktan kuşağa aktararak kaybolmasını önleyen bir araçtır. Bu yönüyle bir dilin yazı ve kültür dili olarak iki önemli dayanağı vardır.

³ İbn Manzûr, “لسان” *Lisânü'l- Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 7/968.

⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 2/1012.

⁵ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Haşâ'iş* (Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 2008), 34.

⁶ Nâdiye Ramazan Neccâr, *Fıkfu'l-lugati'l-Arabiyye ve hasâisuhû* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l- İlmiyye, 2016), 70.

⁷ Ebû Zeyd Veliyyüddîn el-Mağribî et-Tunûsî, *Mukaddime 'İbn Haldûn'*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Şam: Dâru'l-Belhî, 1425/2004), 2/ 367.

⁸ Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin, *D.İ. B. Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (Ankara: Yenigün Matbaacılık, 2011), el-Hicr 15/9.

⁹ Süyûtî, *el-İktirâh fî ilmi usûli'n-nahv* (Dimaşk: Dâr Beyrûtî, 1427/2006), 8.

Bunlardan biri sözlük ise öteki de dilin anahtarı niteliğindeki gramerdir. Gramer, aynı zamanda bir dilin sağlıklı gelişmesinin de temel dayanağıdır.¹⁰

Kur'an nâzil olmadan önce Araplar konuşmalarını, şiirlerini ve hutbelerini tabîî selfikaları sayesinde düzgün bir şekilde yapmaktaydılar. Hicrî birinci asrın sonlarından itibaren Arap dil âlimleri tarafından tespit edilen gramer kurallarını teorik olarak bilmiyorlar; buna ihtiyaç da hissetmiyorlardı.

*İslâmiyet'ten sonra Arap Edebiyatında filoloji, çok erken bir devrede çeşitli şubeleriyle başlamış, izahı güç bir hızla gelişmiştir. Kur'an'ın doğru anlaşılması, her türlü bozulma tehlikelerine karşı korunabilmesi, yukarıda mahiyeti açıklanan klasik Arapçanın lügat hazinesinin derlenmesini, yapısının, gramerinin tespitini, hatta üslûp araştırmalarını gerektirmiştir. Bu sebeple Arap edebiyatında filolojiye ait çalışmalar Kur'an'ın kitap haline getirilmesiyle başlamış ve bu arada gramer Kur'ân-ı Kerîm'de yazının ıslahı çalışmalarına bağlı olarak doğmuştur.*¹¹

Dil hatalarının Kur'an okumada ve fasih Arapça konuşan kimseler arasında dâhi yaygınlaşmaya başlaması, Arapça ile ilgili birtakım kuralların tespitini zorunlu hale getirmiştir. Mevâlnin de Arapların arasına karışmasıyla Arapça'yı kurallarına uygun bir şekilde konuşmak için kelimelerin irâbı ve çekimleri ile ilgili bilgilere ihtiyaç duyulmuştur.¹²

Aslen Bûzencânlı olan Sa'd, Fârisî olup kavminden bir grupla beraber Basra'ya gelmiş ve Sahâbî Kudâme b. Mazûn (öl. 36/656) ile yakınlaşıp onun huzurunda Müslüman olmuştur. Sa'd, bir gün atının yularından tutmuş atına binmeden yaya yürürken Ebü'l Esved ed-Düelî (öl. 69/688) ile karşılaşır. Ebü'l Esved, Sa'd'a "Niçin atına binmiyorsun ey Sa'd?" diye sorduğunda Sa'd da "إِنَّ فَرَسِي ظَالِعٌ" "Atım sekiyor" demek isterken yanlışlıkla "Bir işte parmağı olan" anlamına gelen – ضَالِعٌ – kelimesini kullanması orada bulunanların gülüşmelerine sebep olmuştur. Bunun üzerine Ebü'l Esved'de "Bu insanlar Müslüman olup bizim kardeşlerimiz oldular. Keşke onlara da Arapça'yı öğresek." diyerek mevâlnin de Arapça'yı öğrenmesi için bir ilim vazetmeyi istemiştir. Aslında vazedilmek istenen ilimden amaçlanan "Kıyas yoluyla Arapların konuşma tarzına göre kelamın doğrusunu yanlışından ayırt edilmesini sağlamaktır."¹³

Nahiv ilminin kurallarının tespit edilip yazıya geçirilmesiyle ilgili kitaplarımızda birçok sebep rivâyet edilmiştir. Sebep ister dinî ister dinî olmayan kaygılarla ya da herhangi bir sebepten dolayı olsun Kur'an'ın dilini mevâlîye sahih öğretmek ve fasih Arapça'yı konuşmada ve okuyuşta meydana gelen *lahn*¹⁴ denilen hatalardan, gramer yanlışlarından ve bozulmalarından korumak için var olan fakat ismi konulmayan kurallar isimlendirilmeye ve nahiv ilmi oluşturulmaya başlanmıştır.

¹⁰ Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâidü'l-esâsiyye li lughati'l-Arabiyye* (Mısır: Dâru'l-Hicret, 1310), 2/11.

¹¹ Nihat Çetin, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/296.

¹² Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1968), 12.

¹³ Ali b. İsâ er-Rummânî, *Resâ'il fi'n-nahv ve'l-luğa*, thk. Mustafâ Cevâd (Bağdad: Dâru'l-Cumhûriyye, 1969), 38.

¹⁴ Kahire Arap Dil Kurumu, *el-Mu'cemü'l-vasîf* (Kahire: Mektebetü's-Şurûku'd-Devliyye, 2004), 819.

Nahiv kök olarak نَحَا -يُنْحُو-نَحْوًا fiilinden türetilerek zarf ve mastar olarak kullanılmıştır. “النَّحْوُ” kelimesi “yol, yönelmek, kastetmek, yön” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵ Arapça dil bilgisinin söz dizimi “النَّحْوُ” diye anılmış, bu ilimle uğraşan kişilere “النَّحْوِيُّ”, nahiv ilmi içinde “النَّحْوُ: إِعْرَابُ الْكَلَامِ الْعَرَبِيِّ” “Nahiv, Arap lisanının irabıdır.” denilmiştir. Nahiv kelimesi isim olarak kullanıldığında yedi anlam ifade ettiği şu şiirde dile getirilmiştir:

لِلنَّحْوِ سَبْعٌ مَعَانٍ قَدْ أَتَتْ لُغَةً جَمَعْتُهَا ضِمْنًا بَيْتٍ مُفْرَدٍ كَمَلًا
فَصْدٌ وَمِثْلٌ وَمُقَدَّارٌ وَنَاحِيَةٌ نَوْعٌ وَبَعْضٌ وَحَرْفٌ فَاحْفَظِ الْمَثَلًا¹⁶

“Nahvin sözlük anlamı yedidir. Hepsini tek bir beyitte topladım;

Yön, benzer, miktar, taraf, tür, cüz ve kenardır. İyi belle!”

Nahiv, kelimesinin sözlük anlamı dikkate alınarak Arap dil bilgisine “Nahiv” ismi verilmiştir. Yine isimlendirmenin, Hz. Ali’nin (öl. 40/661) irab ile ilgili Ebü’l-Esved’e ilk talimatı verdikten sonra veya Ebü’l-Esved’in öğrencilerine bu konuda ilk bilgileri verdikten sonra “أنح هذا النحو” “Bu yolu takip et” talimatından kaynaklandığı da söylenmiştir.¹⁷

Arap ilim insanları arasında nahiv ilminin tek bir tarifi yoktur. İlk dönem dilcileri her ne kadar nahvin tanımına değinmemişlerse de eserlerinin içeriğinden yola çıkarak nahviden neyi kastettiklerini ve nahvi hangi anlamda kullandıklarını anlamak mümkündür. Örneğin, Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb* isimli eserine bakıldığında “nahiv” teriminin, Arapça ilimlerinden olan ses bilimi (fonetik), sarf (morfoloji) ve nahvi (sentaks) kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanıldığı görülmektedir.¹⁸

Bize ulaşan en eski nahiv tanımı İbn Cinnî’ye aittir.¹⁹ O nahvi “Nahiv, Arapların dillerinde, irâb ve onun dışında tesniye, cemi, tahkir, teksir, izafet, nisbet, cümle oluşturma ve benzeri konularda takip ettikleri yönleme uymak demektir.” şeklinde tanımlamıştır. Böylece mevâlî veya Arap oldukları halde onlar gibi konuşamayanlar da nahiv sayesinde Arapçayı fasih bir şekilde konuşabilecekler.²⁰ İbn Manzûr’un (öl. 711/1311) *Lisânü’l-Arab* isimli sözlüğündeki tarifi ise “Arapların konuştukları dili, irab ve diğer yönleriyle öğrenip takip etmektir.”²¹ et-Tehânevî ise (öl. 1158/1745) nahiv ilmini, amacına uygun olarak “Doğruluk ve yanlışlık yönünden Arapçanın cümle yapısı ve cümlede yer alan lafızlarla ilgili hükümleri bildiren ilimdir.”²² şeklinde tarif etmişlerdir.

¹⁵ İbn Manzûr, “نحو” *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sader, 1968), 15/309-313.

¹⁶ İbn Manzûr, “نحو” *Lisânü’l-Arab*, 15/309.

¹⁷ İbn Manzûr, “نحو” *Lisânü’l-Arab*, 15/310.

¹⁸ İsmail Durmuş, “Nahiv” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300-306.

¹⁹ Muhammed b. Sehl b. Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1996), 1/ 35.

²⁰ Ebü’l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis* (Mısır: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1952), 1/34.

²¹ İbn Manzûr, “نحو” *Lisânü’l-Arab*, 15/310.

²² Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü işlâhâti’l-fünûn ve’l-’ulûm*, nşr. Ali Dehrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/23.

el-Müberred (öl. 286/900) nahiv ilminin önemi ve öğrenimi hakkında şu beyitleri inşâd etmiştir:

وَالْمَرْءُ تُعْظِمُهُ إِذَا أَمَّ يَلْحَنُ
فَإِذَا طَلَبَتْ مِنَ الْعُلُومِ أَجْلَهَا
فَأَجْلَهَا مِنْهَا مُقِيمٌ الْأَلْسُنُ²³

“Nahiv konuşmasında hatası olanı düzeltir. Lahn yapmadığı zamanda kişiyi yüceltir.

İlimlerin en görkemlisini istediğin de ilimlerin en görkemlisi düzgün konuşmanın sürekli olmasıdır.”

2. Nahiv İlminin Doğuşuna Sebep Olan Etmenler

2.1. Dinî Sebepler

Nahiv çalışmalarının başlamasında en önemli ve en öncelikli sebep olarak Arap dilindeki lahn olgusu gösterilmiştir. Âlimlerin çoğunluğu Câhiliye Dönemi’nde lahn yapılmadığı, İslâm’ın zuhuruyla ya da daha sonraki dönemde ortaya çıktığı görüşünü ileri sürmüşlerdir.²⁴

Sahâbe Dönemi’nde Araplar, fasih ve saf bir Arapça konuşmaktaydılar. Yabancı beldeler fethedilinceye, Rumlar’la, Farslar’la ve diğer mevâlîyle temas kuruluncaya kadar, sözlerine eksiklik, kusur karışmamış, yanlış sızmamıştı. Mevâlîyle kurulan temas ve ortak yaşama sonucunda Arap dilinde bozulmalar ve hatalı kullanımlar meydana gelmeye başlamıştır.²⁵

Araplar, İslâm’ı yaymak için farklı coğrafyalara dağılmışlar ve mevâlî ile içli dışlı olmaya başlamışlardır. Mevâlî Müslümanlar da Arap yarımadasına gelip yerleşmişler ve Araplar’la temas kurarak birbirlerinden etkilenmişler; dillerini öğrenmişlerdir. Bu karşılıklı iletişim dilde bozulmalara sebep olmuştur. Dildeki bu bozulmalar Kur’an okunurken de görülmeye başlamıştır.²⁶

Hz. Peygamber (a.s.) konuşmasında lahn yapan bir adamı işittiklerinde: “أَرشِدُوا أَحَاكِمَ فَإِنَّهُ”²⁷ “Kardeşiniz konuşmasında yanıldı. Ona doğrusunu öğretiniz.”²⁷ buyurmuşlardır. Bundan sonra “Lahn” irapta hata olarak isimlendirilmiştir.²⁸

Hz. Ömer bir bedevîden kendisine Kur’an okumasını istemiştir. O da “أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ”²⁹ “Allah’ın ve Peygamberinin, ortak koşanlardan uzak olduğunu.”²⁹ âyetinde geçen “وَرَسُولُهُ” kelimesini bedevî “وَرَسُولُهُ” “Allah, müşriklerden ve peygamberinden uzaktır.” şeklinde okuyunca Hz. Ömer bedevîye “Allah, Resûl’ünden uzak mı olmuş? O halde ben de o’ndan daha

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2003), 4/231.

²⁴ Muhammed Hüseyin Âl-Yâsîn, *ed-Dirâsâtü’l-luğaviyye inde’l-Arab* (Bağdad: Mektebetü’l-Hayât, 1980), 34.

²⁵ Mecdüddin İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî (Kahire: el-Halebî, 1383/1963), 5.

²⁶ Yâsîn, *ed-Dirâsâtü’l-luğaviyye inde’l-Arab*, 37.

²⁷ Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990), 2/477.

²⁸ Osmân b. Cinî, To PDF: <http://www.al-mostafa.com>. Erişim 21 Haziran 2020., 193.

²⁹ et-Tevbe 9/3.

uzağım.” demiştir.³⁰ Hz. Ömer, Kur’an’ı ancak dil bilen kişilerin okumasını emrederek Kur’an okuyan bir gruba “Kur’an okuyun; lahn yapmayın.”³¹ demiştir.

Lahn sadece bedevîler arasında meydana gelmemiş bilakis zaman içerisinde entelektüel kişiler arasında da görülmeye başlanmıştır. Bir bedevî, imamın “وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا”³² “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin.”³² âyetinin ilk kelimesini “وَلَا تَنْكِحُوا” şeklinde yanlış okuyuşunu duyduğunda “Sübhanallâh! Bu İslâm’dan önce hiç güzel görülmemiştir. İslâm’da nasıl caiz görülür!”³³ demiştir.

Velîd b. Abdülmelik (öl. 96/715) Medine’de bir gün hutbe okurken konuşmasına “يَا أَهْلَ” şeklinde başlaması gerekirken, “يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ” şeklinde “أَهْلَ” kelimesini ref okuyarak başlamıştır.³⁴ Bu da lahn olgusunun o dönemde zirve yaptığı için hatta halifelerin bile konuşmalarında lahn yaptıklarının açık delillerinden biridir.

2.2. Sosyal Sebepler

Fasih Arapçanın bozulma süreci, büyük şehirlerde Arapların mevâlîyle karışmasının sonucunda başlamıştır. İslâm fetihleriyle birlikte Basra, Kûfe ve Fustat gibi şehirler kurulmuştur. Özellikle Kûfe de aralarında rekabet bulunan bedevî-hadârî, güneyli-kuzeyli çeşitli Arap kabilelerinden, mevâlîden, Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan kozmopolit bir yapı meydana gelmiştir. Toplumda meydana gelen kozmopolit yapı Arapları mevâlîyle iç içe yaşamaya zorunlu kılmış, bu zorunluluk lahn olgusunun yaygınlaşmasına sebep olmuştur. İbn Cinnî, yaşadığı dönemde halk arasında konuşulan Arapça hakkında “Neredeyse fasih Arapça konuşan bir bedevî ile karşılaşma şansımız yok denecek kadar azalmıştı.”³⁵ ifadesini kullanmıştır.

2.3. Fasih Arapçanın Korunması

Arap beldelerinde lahn olgusu ortaya çıktığında Araplar, Arapçanın üç farklı yorumunu kullanmaktaydılar. Birincisi; birinci asrın sonlarına kadar kullanılan günlük konuşma dilidir. Bu dil “Edebiyat Dili” olarak isimlendirilirdi ve hikayeler bu dille yazılır, hitabet bu dille yapılır ve şiir bu dille inşâ edilirdi. İkincisi; bâdiyede yaşayan Araplar’ın konuştuğu dildi. Bâdiyede yaşayanlar konuştukları dilin irabına, kural ve kaidelerine dikkat ederlerdi. Bundan dolayı nahivciler ve dilbilimciler bâdiye Arapları’nın kullandığı dile güvenmişlerdir. Üçüncüsü; Mekke, Medine, Tâif, Hîre ve Şam gibi büyük yerleşim yerlerinde kullanılan dildi. Fakat bu şehirlerde kullanılan dil yabancı unsurların karışmasıyla bozulmuş, irab kuralları küçümsenir olmuştu. Arap dilcileri saf Arapçayı öğrenmek ve derleme çalışmaları yapmak için çöle giderek kelimelerin aslını bizzat bedevîlerden işittikleri şekliyle kaydetmişlerdir. Bâdiyeye giden dilciler arasında el- Haşâmî, Ebû Hayra el- Bedevî, Araplar’ın en fasih konuşanı Ebû ed- Dukays, Ebû Mehdiyye el-Arabî, el-Müntecî, Ebû’l-Beyda er- Riyahî, Ebû Tufeyl, Ebû Hayat b. Lukayt, el- Fakâsî, Muhammed b.

³⁰ Ebû Bekr İbnü’l-Enbârî, *İzâhü’l-vakf ve’l-ibtidâ*, nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dımaşk: Matbatü Mecma’i’l-Lügati’l Arabî, 1391/1971) 19.

³¹ Enbârî, *İzâhü’l-vakf ve’l-ibtidâ*, 19.

³² el-Bakara 2/221.

³³ İbn Kuteybe, *Uyûnü’l-ahbâr* (Beyrut: by. 1343), 2/160.

³⁴ Muhammed Hayri el-Hulvânî, *el-Mufassal* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1979), 23.

³⁵ Cinnî, *Hasâis*, 2/5.

Abdülmelik, Abdullah b. Amr. b. Sübh, Ebû Umeyr b. Kerkere ve Ebû Zeyd el- Kılâbî gibi isimler sayılabilir.³⁶

Dilde hatayı önleme ve Arap olan veya olmayanların fasih Arapça konuşmasını sağlama hedefinin yanında şüphesiz Araplar'ın kendi edebî eserlerini muhafaza ihtiyacı da dil çalışmalarının başlamasında büyük öneme sahiptir ve nahiv ilminin gelişmesine, kapsamlı kuralların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.³⁷

3. Nahiv İlminin Delilleri

İstîşhad yöntemine bilimsel çalışmalarda çokça başvurulmaktadır. Çünkü bu yöntem sayesinde bilimsel çalışmanın inandırıcılık gücü artar ve karşıdaki kişi veya okuyucu daha çabuk ikna olur. Ancak tanık olarak gösterilen iradelerin doğruluğu herkes tarafından kabul görmüş olmalıdır, üzerinde ihtilaf bulunmamalıdır, akla ve mantığa uygun olmalıdır.³⁸

Nahiv ilminin aşağıda isimlerini vereceğimiz delillerden en az birine dayanmak zorunda olduğu bilinen gerçektir. Bu delilleri inceleyen ilme "Usûlu'n-nahv" denilmiştir. Süyûtî, usul'ün-nahvi "Mücmel olan (Kur'an'ın delil olması gibi) nahiv delillerini, bunlarla delil gösterme biçimini ve delil gösteren kişinin durumunu araştıran bir bilimdir."³⁹ şeklinde tarif etmiştir. İbn Cinnî nahivde "semâ, icmâ ve kıyas" olmak üzere üç metot olduğunu kabul etmiş, farklı bir tertipte "semâ, kıyas ve istishâbu'l-hâl" diye delilleri tasnif etmiş, Süyûtî ise "semâ, icmâ, kıyas ve istishâbu'l-hâl" tertibiyle delilleri dörde çıkarmıştır.⁴⁰

3.1. İstîşhad

Tanık gösterme konusunda okuyucunun zihninde oluşabilecek kavram kargaşasını ortadan kaldırmak için özellikle birbiriyle ilişkili olan ve zaman zaman kaynaklarda birbirlerinin yerine kullanılan "İhticâc, İstidlâl, Temsîl ve İstîşhâd" kelimelerinin kısaca sözlük ve ıstılah anlamlarını vererek konuya başlamak daha yararlı olacaktır.

İhticâc (إحتجاج): "Hasmı susturmak için ileri sürdüğü delili reddetmek, zafer elde etmek, delil."⁴¹ gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise "Nahiv ve dil alanında delil getiren kişiye sözler ile şahit ve delil göstermektir."⁴² İhticâc ile kuralın sıhhatinin ispatı istenilmiştir.⁴³

İstidlâl (إستدلال): "Yol gösterme, birinin rehberliğini isteme, delil arama." gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise; "Medlûle ilişkin bilgiye ulaşmak amacıyla delâleti araştırmak ve üzerinde düşünmektir."⁴⁴

³⁶ Abdülhamîd Muhammed Ebû Sekkîn, *el-Meâcimu'l-Arabiyye Medârisuhâ ve Menâhicuhâ* (Kahire: b.y., 1402/1981), 21.

³⁷ Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 12.

³⁸ Zafer Kızıklı, "Sibeveyhi'de Tanık Gösterme Metodu", *Ekev Akademi Dergisi* 10/29 (Güz 2006), 147.

³⁹ Süyûtî, *İktirâh*, 21.

⁴⁰ Kıyasettin Arslan, "Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar", *Turkish Academic Research Review* 1/1 (2016), 63.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* "حجج", 228/2.

⁴² Muhammed el-Bedevisî, *Mucemü'l-mustalahât fi'n-nahvi ve's-sarf* (Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 61.

⁴³ Saîd el-Efgânî, *Fî Usûli'n-nahv* (Beyrut: el-Kütübü'l-İslâmî, 1407/1987), 6.

⁴⁴ Abdülkûddüs Bingöl, "İstidlâl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/325-328.

Temsîl (تمثيل): “Misal verme, benzetme; kişileri veya kurumları temsil etmek.” gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise; “Kullanılan terkip üzerinde nahiv kuralının uygulanması için delil getirmektir.”⁴⁵

İstişhâd (إستشهاد): İstek manası ifade eden istifâl kalıbından mastardır. “Allah yolunda şehit olmayı arzulamak, bir kimsenin şahitliğini istemek ve bir şeyi delil olarak ileri sürmek.” gibi anlamlara gelmektedir. İstişhâd için getirilen örneğe şâhid, çoğuluna şevâhid denilir. “*İki şahidi de tanık tutun.*”⁴⁶ âyeti bu manaya delalet etmektedir. Şâhid “bildiğini açıklayan, bir şeyi müşahede eden ve bir yerde hazır bulunan”⁴⁷ gibi anlamlara gelmektedir.

Arap dilcileri şâhid kelimesini, nahiv kuralını ispat etmek için getirilen kısmi tanığın ya tenzil (Kur’an) ya da Arapçasına güvenilen Araplar’ın sözlerinden getirilen delil anlamında kullanmaktadırlar. Şahit başka bir şeye değil de şahitlik ettiği şeye delalet etmelidir. Şahidi ortaya koyanın bilinmesi, kendisine güvenilen bir râvi tarafından rivayet edilmesi, tanık getirildiği konuya delâletinin kesin olması, ittifak edilen bir hususa aykırı olmaması gibi birtakım şartların olması zorunludur.⁴⁸

İstişhâd’ın Arap dilindeki terim anlamı “Arapçada bir kelimenin kullanılmasını veya bir kaidenin doğruluğunu, hafızası sağlam, konuşması fasih olan bir Arap’tan, doğru bir senet ile rivâyet edilen bir delili kullanarak ispat etmektir.”⁴⁹ ya da “Bir kelimenin anlamını, bir cümlenin doğru kullanılmasını veya dile dair bir kuralın doğru olarak tespit edilmesini âyet, hadis veya dili bozulmamış Arapların kelimelerinden deliller getirerek ispat etmektir.”⁵⁰

Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009) istişhâdı edebî sanat olarak inceleyen ilk kişidir. “İstişhâd ve ihticâc” adını verdiği kitabının otuz birinci bölümde istişhâd ve ihticâc konusunda muhaddis ve mütekaddimûn âlimlerin çok söz söylediklerini belirttiikten sonra “İlk önce bir söz getirilir, sonra onu, bundan doğan ve buna bir zeyil konumunda olan, doğruluğuna delil ve örnek teşkil eden diğer bir söz takip eder. Birinci söylenen kavramın sıhhatine istişhâd eden hüccettir.” şeklinde tarif ederken Kazvî’nin (öl. 665/1266) el-Askerî’nin “İstişhâd ve ihticâc” dediğine “İcâz ve İtnâb” diyerek bunu “Bir cümlenin hemen akabinde ilk cümleyi pekiştirecek aynı manaya gelen bir cümle getirmektir.”⁵¹ şeklinde tarif etmiştir.

3. 2. İstişhâd’ın Gerekliliği

“Arapların doğal bir meleke (selîka) haline sahip kişilerden sadır olduğu şekilde ya da devam etmekte olan kullanımını tamamen ve ayrıntılarıyla korumak gerekir. Bundan dolayı Arap lisanının metni, sesleri, lehçeleri, delâleti, nahvi ya da sarfı hakkında hüküm veren her kişi verdiği hükmün Arap kelimelerinden doğruluğunu ispat etmek için selîka sahibi

⁴⁵ Mustafa İsmet Uzun, “Temsil” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/435-436.

⁴⁶ el-Bakara 2/282.

⁴⁷ İbn Manzûr, “شاهد”, *Lisânü’l-Arab*, 3/238-239.

⁴⁸ Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü İstılâhâtî’l-fünûn ve’l-’ulûm* (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996), 1002-1003.

⁴⁹ Süyûtî, *İktirâh*, 74.

⁵⁰ Afgânî, *Fî Usûli’n-nahv*, 6

⁵¹ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fî ulûmi’l-belâga* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003), 283.

kişilerin sözlerinden ya da onlardan rivayet edildiğinin doğruluğunu gösteren rivayetleri tanık göstermesi zorunludur.

Tanık göstermenin iki temel görevi vardır. Birincisi lisanın sesler, sarf, sığa, nahiv, terkip, metin ve delâlet yönünden bütün düzeylerde gerçekliğinin ispat edilmesi görevi, ikincisi getirilen tanıklar bu konuda selîka sahibi kişilerin uygulamalarından ve lisanın kurallarından ve genel yapısından alınmış olmasıdır. Bu iki temel görevle lisanın yapısı arzu edilen şekliyle gerçekleştirilir ve lisanın özelliklerinin korunması da devam eder.”⁵²

3.3. Hadislerin Arap Lisanının Korunmasındaki Rolü

Hz. Peygamber (a.s.) konuşmada Arap’ın en fasihi, en açık ve en net konuşanı, belâgat yönünden en zirve olan kişiydi. Hz. Peygamber (a.s.) *cevâmiu’l kelim* yani az sözle çok mana ifade etme özelliğine sahipti. Hz. Peygamber’in (a.s.) hadisleri beyân’ın zirvesinde olan edebî naslardır. Güzellik, fesahat ve belâgat yönüyle onun hadislerinden daha üstün sadece Allah’ın kitabı vardır. Âdeta, göğün belâgati Kur’an’da yerin belâgati Hz. Peygamber’de (a.s.) toplanıp zirve yapmıştır. Kendisine bu kabiliyeti Allah’ın verdiğini Resûlullah (a.s.) bizzat ifade etmiştir. Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) bir defasında “Araplar arasında dolaşıp fasih konuşanlarını dinledim ve senden daha fasih konuşanını duymadım. Sana bu edebi kim verdi?” dediğinde Hz. Peygamber (a.s.) “*Beni Rabbim edip kıldı ve beni güzel tedîp etti.*”⁵³ buyurmuşlardır. ⁵⁴

Hz. Âişe’ye (öl. 58/678) Hz. Peygamber (a.s.) hakkında sorulduğunda “Onun ahlâkı Kur’an’dı.”⁵⁵ demiştir. Ahlâkı Kur’an olan bir kimsenin dili ve davranışlarında adaba muhalif bir şey görülebilir mi? Konuşmalarında lahn ve hata bulunabilir mi?

Nahivciler ve diğer bütün bilginler; Resûlullah’ın (a.s.), Araplar’ın en fasihi olduğunu, en güzel, en yaygın ve en latif bir şekilde konuştuğunu ittifakla kabul etmişlerdir. Ebû’l Abbas Saleb’ de (öl 291/904) “Sünnet dile hâkimdir; fakat dil sünnete hâkim olamaz.”⁵⁶ demiştir.

Hadisin hicrî ikinci ve üçüncü asırda ortaya koyduğu gelişme o kadar dikkate değer durumdadır ki bu ilmin birçok açıdan, birçok ilim dalına, özellikle nahiv ilmine ve bütünüyle Arap dil bilimine etkisi konusunda söylenecekler ne kadar çok olursa olsun, asla mübalağa sayılmamalıdır. ⁵⁷

3.4. İstîşhâd’ın Tarihi Seyri ve Eserlerinde Hadisleri Tanık Olarak Gösterenler

Arap dilinde ilk defa, ne zaman, kim tarafından ve hangi konuda istîşhâd edildiğini tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla beraber kaynaklarımızda ilk tanık göstermenin Kur’an’ın garip kelimelerini tefsir etmek için yapıldığı rivayet edilmiştir. Tanık gösterme hicrî birinci asırda telif edilen eserlerde muhtemelen bulunsa bile, bu eserlerden günümüze ulaşanlar yok denecek

⁵² Muhammed Hasan, *el-İhticâcü’s-Şiir fi’l-Lügat* (Kahire: Dâru’l Fikri’l Arabî, 1986), 47-48.

⁵³ ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *et-Tezkire fi’l-ehâdisi’l-müştehire*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l Kütübîl-İlmiyye, 1406/1986), 1/160.

⁵⁴ Bk. Ufuk Dağlıoğlu, “Rabbim Beni Terbiye Etti (Eddebenî Rabbî)” Rivâyetinin Sıhhati ve Rivâyetin Anlamı Üzerine Bazı Mülâhazalar, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 9/22 (Temmuz 2023), 676-702.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 41/148.

⁵⁶ Özbalıkçı, *Kur’ân ve Hadis’in Arap Gramerindeki Rolü*, 201.

⁵⁷ Muhittin Uysal, *Hadis’in Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadisle İstîşhâd Meselesi*, *Marife* 6/1 (Bahar 2006), 99.

kadar azdır. Hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren günümüze kadar ulaşan Meâni'l-Kur'an, Edebiyat ve Tabakât kitaplarında konuyla ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. İlk tanık göstermeler, Kur'an'ın anlaşılmasında güçlük çekilen kelimeleri, Arap şiir ve nesrinden tanıklar getirmek suretiyle açıklama şeklinde olmuştur.⁵⁸ Bize miras kalan kaynaklar arasında dikkatli bir inceleme yapıldığında bu konunun öncüllerini, nahiv ilmindeki izlerini bulabilir ve nadir olan naslardan bilgi sahibi olabiliriz.⁵⁹

Ebü'l-Esved'den nakledildiğine göre o "Araplardan kim لَوْلَايَ لَكَانَ كَذَا وَ كَذَا diye bilir." dediğinde şair Yezîd b. Hakem b. Ebî'l Âs:

وَكَمْ مَوْطِنٍ لَوْلَايَ طِخَتْ كَمَا هَوَىٰ بِأَجْرَامِهِ مِنْ فُتْنَةِ النِّيقِ مُنْهَوَىٰ

"Nice savaş meydanlarında ben, seninle orada olsaydım.

Dağın zirvesinden düşer gibi kellelerin bedenlerinden yere düştüğünü (görürdüm)." şiirini okumuştur.

Şâhid: Şair şiirini, "لولا" kelimesini "الهاء", "ياء", "كاف" gibi muttasıl zamirlerle kullanılamayacağını düşünen el-Müberred'e cevaben tanık olarak kullanmıştır.⁶⁰

Ebü'l-Esved⁶¹, Ehl-i beyt sevgisi hakkında şu şiiri inşâd etmiştir:

أَحِبُّ مُحَمَّدًا حُبًّا شَدِيدًا وَعَبَّاسًا وَحَمْرَةَ وَالْوَصِيئَا⁶²
فَإِنْ يَكُ حُبُّهُمْ رُشْدًا أُصِيبَهُ وَلَسْتُ بِمُحْطَىٰ إِنْ كَانَ عَيًّا⁶³

"Ben Muhammed'i (a.s.) Abbas'ı, Hamza'yı ve vasi tayin edilen Ali'yi de çok seviyorum.

Eğer onlara olan sevgim gerçekse sevgimde isabet etmişimdir. Eğer haddi aştıysam hata etmedim."

Şiir Muâviye'ye (öl.60/680) ulaştığında ona bir elçi göndermiştir. Muâviye elçiye "Ebü'l-Esved'e selam söyle ve bu şiiri hakkında beni bilgilendir." demiştir. O elçi, Ebü'l-Esved'e "Ehl-i beyt sevgisinde şüphe mi ettin? diye Muâviye sordu." demiştir. O da "Hayır vallahi." dedikten sonra "Allah o hâlde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!"⁶⁴ âyetini tanık göstererek ona de ki "Bunu haber veren o ikiden kimin doğru yolda veya sapık olduğunda şüphe içinde mi idi?"⁶⁵ demiştir.

⁵⁸ Özbalıkcı, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, 45-46.

⁵⁹ Kabâve, *Tavzîfü'l-Hadis-i-şerîf fî'l-bahsi'n-nahvî*, 795.

⁶⁰ İbn Akil el-Ukaylî, *Şerhu İbn Akil alâ Elfiyyeti İbn Malik* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1407), 1/9.

⁶¹ Ebü'l-Esved, Ehl-i Beyt'i, Zübeyr'i, Ebî Zer'i özellikle de Hz. Ali'yi aşırı sevmekteydi. İbn Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992), 96.

⁶² Bu beyitte Şâa, Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Ali'yi vâsi tayin etme düşüncesini kastetmektedir.

⁶³ Ebü Esved ed-Düelî, *Divân-ı Ebî Esved ed-Düelî*, thk. Muhammed Hasan Âl Yâsîn (Beyrut: Mektebetü'l-Hallâl, 1418/1998), 153-154.

⁶⁴ es-Sebe 34/24.

⁶⁵ Saîd el-Merzûbânî, *Nûrû'l-kabes el-muhtaşar Mine'm muktebes*, thk. Rudolf Sellheim (Beyrut: Imprimerie Catholique, 1384/1964), 10-11.

Bu iki rivayette de tanık gösterme gerçekleşmiş, şüphely ortadan kaldıracak ibareler dikkatle seçilmiştir. Hz. Ömer ve İbn Abbas (öl. 68/687) gibi sahâbilerin Kur'an'ı anlamada şiire müracaat etmeleri ve tanık gösterme metodunun Kur'an'ı anlamadaki rolü aşikârdı. İbn Abbas "Kur'an'da geçen ve anlamı bilinmeyen kelimelerin Arap şiirinde aranması ve Arap şiirinden tanık getirilmesinin gerektiğine."⁶⁶ vurgu yapmıştır.

Hz. Ömer minberde cemaate hutbe okurken orada bulunanlara:

أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرْؤُفٌ رَحِيمٌ⁶⁷

"Yahut da onları korku üzere iken yakalamayacağından güven içinde midirler? Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir." âyetini okumuş ve "تَخَوُّفٍ" kelimesinin anlamını sormuştur. Hüzeyl kabilesi'ne mensup bir ihtiyar ayağa kalkarak "تَخَوُّفٍ" kelimesi bizim lehçemize göre "التَّنْقِصُ" anlamına gelir" demiştir. Hz. Ömer o ihtiyara "Bu konu ile ilgili Arap kelimelerinden bir şiir bilir misin?" diye sorduğunda o ihtiyarda "Evet biliyorum der ve bildiği şiiri okur." Hz. Ömer "Şiir, Araplar'ın ilmi ve divanıdır. Divanınıza sıkıca yapışın. Eğer sıkıca yapıştırsanız ayrılığa düşmezsiniz." demiştir. Bunun üzerine "Bizim divanımız nedir?" diye sorduklarında "Câhiliye Dönemi şiiridir. Onda kitabınızın tefsiri ve meânî vardır."⁶⁸ karşılığını vermiştir.

Hz. Ömer Döneminde ilim meclisleri, "Kur'an tefsiri, Arap kelamı ve şiiri" için toplanılan yerler olarak vasf edilmekteydi. Hadislerin işaret, ibare ve tahsis olarak zikri dâhi geçmemekteydi. Gıyabında tercih ediliyor fakat nahiv konularında yeterince tanık gösterilmiyordu. Henüz istidlâl, mukayese, tefsir ve tanık gösterilme alanına girmemekteydi. Belki de bu durum, Ebü'l-Esved gibi uygulama yapan kişilerin hadis ilminde zayıf olmalarından⁶⁹ya da Sîbeveyhi'nin muhaddislerle olan problemlerinden kaynaklanmaktaydı. Sîbeveyhi ile hocası Hammâd b. Seleme (öl.167/784) arasında yaşanan hadis ibaresini yanlış okumadan çıkan tartışma meşhurdur. Sîbeveyhi hocası Hammâd'a "namazda burnu kanayan "رُعِفَ" kişinin durumu ile ilgili Hişâm b. Urve'den (öl.146/763) rivayet edilen hadisi okumuştur. Hammâd, Sîbeveyhi'ye fiilin meçhul değil "رُعِفَ" şeklinde malum okunması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine. Sîbeveyhi Halil'e giderek hocasıyla aralarında geçen olayı şikâyet eder. Halil'de kendisine Hammâd'ın haklı olduğunu söyler.⁷⁰

Kaynaklarda verilen bilgilere göre âlimler arasında hadisleri tanık gösteren ilk kişi lisan ve nahivde Basralıların imamı, el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (el-Fürhûdî) (öl. 175/791) ve hocası Ebû Amr Zebbân b. el-Mâzinî'dir. (öl.154/771) Bazı sarf konularını çözüme kavuşturmak için otuz hadisi tanık göstermiştir. Sîbeveyhi'nin hocası el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, Sîbeveyhi ismiyle meşhur Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî bu iki önemli bilim insanının yolunu takip etmiştir. Lisan, nahiv ve sarf ilminde "Sîbeveyhi 'den önce Sîbeveyhi 'den sonra" ifadesi kullanılmıştır. Daha sonra da Kûfe imamlarından el-Kisâî (öl. 189/805) gelmektedir.

⁶⁶ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Saleb, *Mecâlisü Saleb* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1960), 317.

⁶⁷ en-Nahl 16/47.

⁶⁸ Ebû Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 12/332.

⁶⁹ Kabâve, *Tavzîfü'l-Hadis-i Şerîf fî'l-bahsi'n-nahvî* (Beyrut: Dâru's-Selâm, 2019), 797-798.

⁷⁰ Ebü'l-Hasan Ali b. Yûsuf, *İnbâhü'r-Ruvât* (Kahire: Dâru'l Fikri'l Arabî, 1406/1986), 1/365.

Üçüncü asırda Kisâî'den (öl.189/805) sonra Ferrâ ismiyle tanınan Yahyâ b. Ziyâd'tır. (öl. 207/822)Kendisi nahiv ilminde hadisleri tanık gösterenlerin ilklerindedir. Ancak kendisinden önce Ebû Amr Alâ (öl.154/771) gelmektedir. Meşhur *Mecâzü'l-Kur'ân* kitabının müellifi Ma'mer b. el-Müsenâ et-Teymî el-Basrî (öl. 209/824), Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî (öl. 215/830), Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (öl. 224/838), İbnü's Sikkît (öl. 244/858), el-Müberred el-Ezdi es-Sümâli ve eş-Şeybânî (öl. 291/904) gibi âlimler, *dördüncü asırda* alfabetik düzenlenmiş ilk Arapça sözlük kabul edilen *el-Cemhere* müellifi İbn Düreyd (öl.321/933), ez- Zeccâcî (öl. 337/949), Ebû Alî Hasen el-Fârisî (öl.377/987), *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga* müellifi İbn Fâris (öl. 395/1004), Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî ve Tâcü'l-luga müellifi el-Cevherî (öl. 400/1009), *el-Muarref* müellifi el-Cevâlîkî (öl.540/1145), *beşinci asırda* İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064), *altıncı asırda* Ebü'l-Kâsım Alî b. Ca'fer b. Alî b. Muhammed es-Sıkkîlî es-Sa'dî el-Ağlebî (öl. 515/1121), ez-Zemahşerî (öl. 538/1144), Hasen es-Sâgânî (öl. 650/1252), et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (öl. 672/1274), İbnü'd Dâî (680/1281) Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1344) ve es-Süyûtî (öl. 911/1505) eserlerinde hadisleri tanık olarak kullanmışlardır.⁷¹

3.5. Mütakaddimûn Âlimlerin Hadisleri Tanık Göstermeleri

İlk dönem nahivciler genelde hadisleri tanık göstermekten uzak durmakla beraber hadisleri az sayıda tanık göstererek suskun kalmayı tercih etmişlerdir.⁷²Hadislerin tanık gösterilmesi problemi nahiv ilminin ilk dönem kurucularının zihnini fazla meşgul etmemiş ancak şiir, Arap kelamı ve kıraatların tanık gösterilmesi konusunda hararetli tartışmalar meydana gelmiştir.⁷³ Ancak az da olsa ilk dönemde yazılan bazı kitaplarda hadislerin tanık olarak gösterildiği görülmüştür.⁷⁴

el-Kitâb sarf ve gramer konularını içeren bir eser olarak kabul edilir. Sîbeveyhi eserinde 1050 şiir ve 400 âyeti tanık olarak kullanırken tanık gösterdiği hadislerin sayısı yedi taneden fazla değildir. Sîbeveyhi'nin tanık olarak gösterdiği hadislerden:⁷⁵

سُبُوْحٌ قُدُّوسٌ، رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ

“(O Allah) çokça tesbih edilen ve tahdis edilendir. (Allah) Meleklerin ve Ruhun Rabbidir.”⁷⁶ Konuyu açıklamak için önce şiir beyitlerinden ve âyetlerden örnekler verdikten sonra istisna olarak şu hadisi zikrederek: “سُبُوْحٌ قُدُّوسٌ” şeklinde değil de gizli “أَذْكُرُ” fiilinin mefulü olarak “سُبُوْحًا قُدُّوسًا” mansup okunmalıdır.”⁷⁷ demiştir. Çünkü “سُبُوْحٌ” kelimesi “سبحان الله” demek değildir. “سُبُوْحٌ قُدُّوسٌ” isimdir. Kâdî iyâz da (öl. 544/1149): “سُبُوْحًا قُدُّوسًا” sözünün takdiri “أَسْبَحَ” ya da “أَذْكُرُ - أَعْظَمُ” şeklinde olur.”⁷⁸ demiştir.

⁷¹ İsmi geçen nahivciler hakkında geniş bilgi için bk. Ebu't-Tayyib Abdolvâhid b. Ali el-Lüğavi el-Halebî, *Merâtibü'n-Nahviyyîn* (Kahire: Matbaatü Deccâla, ts.)

⁷² Hadîsî, *Mevkifü'n-nühât mine'l-ihcâci'l-Hadîs*, 14-16.

⁷³ Mahmud Hüsnî Mahmud, *İhticâcü'n-nahviyyine bi'l-Hadis*, Mecmeü'l-lugati'l-Arabî el-Ürdünî, 2/ 3-4, 43.

⁷⁴ İbrâhim Enîs, *el-Lehecâtü'l-Arabîyye* (Kahire: Mektebü'l-Mısıryye, 1992), 50.

⁷⁵ Salih Ahmed Safâr, *en-Nahviyyûn ve'l-Hadîsü's-şerîf*, PDF created with pdf Factory Protrial version www.pdfactory.com. Erişim 31 Mart 2020, 34.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/73

⁷⁷ Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü Hancî, 1408/1988), 1/327.

⁷⁸ Ebu't-Tayyib Muhammed el-Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1426/2005), 434 (No.872)

وَتَخْلَعُ وَتَتْرُكُ مَنْ يُفْجِرُكَ

“Nimetlerini inkâr eden ve sana karşı geleni bırakırız.”⁷⁹ bu hadisi iki fâil ve iki mefûl başlığı altında zikretmiş ve “tenâzu” olarak isimlendirerek "ضَرَبْتُ زَيْدًا وَضَرَبْتَنِي" örneğini vermiş daha sonra bunun örneği bu hadistir⁸⁰ demiştir. Sîbeveyhi kitabında kullandığı hadisleri muhaddislerin hadisleri takdim ettiği formatta değil de “أما قولهم” “Onların söylediklerine gelince.”⁸¹ sözüyle takdim etmiştir.

el-Kâmil fi'l-edeb ve *el-Muktedab* isimlerinde iki önemli kitabı olan Müberred, *el-Kâmil fi'l-edeb* isimli kitabında 415 âyet, 1655 şiir beytini nahiv ilminde tanık olarak gösterirken kitabında 90 hadise yer vermiş ancak sadece bir hadisi tanık olarak göstermiştir.

فَقَالَ النَّبِيُّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: مَهَيْمٌ يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ؟⁸²

“Hz. Peygamber (a.s.) Ey Abdurrahman! Ne var ne oldu?”⁸³ buyurmuşlardır. “Bu hadisteki ‘مَهَيْمٌ’ kelimesi ‘مَا الْحَيْرَةُ؟’ anlamında soru edatıdır.” demiştir.

el-Muktedab isimli kitabı sarf ve nahiv kurallarını içermektedir ve bu kitabında 500 âyet ve 561 şiir beytini nahiv ilminde tanık olarak gösterirken sadece beş hadisi⁸⁴ tanık olarak göstermiştir.

مَا مِنْ أَيَّامٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ أَنْ يُتَعَبَّدَ لَهُ فِيهَا مِنْ عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ

“Günlerden hiçbiri yoktur ki onlarda yapılan bir amel Zilhiccenin ilk on gününde yapılan işten daha faziletli ve yüce, Allah’a daha sevgili olsun.”⁸⁵ Müberred bu hadisi İsmi Tafdil’in zahiri ismi refetmesine tanık olarak göstermiştir.⁸⁶

Ebû-Fârisî kitaplarında sadece üç hadisi nahiv konusunda tanık gösterirken bol miktarda âyeti ve şiiri tanık göstermiştir. *Mesâilü'l-Askeriyyât* isimli kitabı nahiv konularını içermektedir ve el-Fârisî kitabını dört bölüme ayırmıştır. Nahiv konuları hakkında 68 âyet ve 113 beyti tanık gösterirken hadisleri tanık göstermemiştir.

el-Mesâ'ilü'l-Basriyyât isimli kitabı nahiv konularını içermektedir ve kitapta 179 başlık vardır. Nahiv konuları hakkında 125 âyet ve 418 beyti tanık gösterirken sadece 3 hadisi dil konusunda tanık göstermiştir.

وَيَسْحَطُ لَكُمْ: قِيلَ وَقَالَ

⁷⁹ Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yûsuf (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 2/95.

⁸⁰ Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi*, 1/74.

⁸¹ Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi*, 1/258.

⁸² Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1422/2001. “Ahkâm”, 2297.

⁸³ Müberred, *el-Muktedab*, 3/250.

⁸⁴ Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhalik Azîme (Kahire, Vezerâtü'l-Evkâf, 1415/1994), 15-21-29-30-36.

⁸⁵ Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Ahmed Mustafa Şakir vd. (Kahire: Mektebetü Mustafa Elbânî, 1395/1975), 3/122 (No. 758).

⁸⁶ Müberred, *el-Muktedab*, 3/250.

Fârisî, “Allah’u Teâlâ’nın kızdığı üç şeyden birisi de dedikodudur.” hadisini tanık göstererek hadisteki “قَالَ” fiili zaittir⁸⁷ demiştir.

el-Mesâ’ilü’l-Şîrâziyyât isimli kitabı nahiv konularını içermektedir ve dört bölüme ayrılmıştır. Nahiv konuları hakkında 203’ten fazla âyet ve 324 şiiir beytini tanık olarak kullanırken sadece 5 hadisi dil konusunda tanık göstermiştir. Fakat tanık gösterdiği hadislerin hiçbiri nahiv ilmi konularıyla ilişkili değildir.

el-Mesâ’ilü’l-müşkiletü’l-marûfe bi’l-Bagdâdiyyât isimli kitabında 81 başlık vardır. Bunlardan 31 başlık nahiv ilmi konularıyla ilişkilidir. Nahiv konularında 234’ten fazla âyet ve 198 beyti tanık gösterirken sadece 2 hadisten birini tanık göstermiştir.

Kitâbü’ş-şîr isimli kitabında 44 başlık vardır. Nahiv konuları hakkında 205 âyet ve 805 beyti tanık gösterirken sadece 7 hadisten birini tanık göstermiştir.

إِنِّكَ لَأَنْتَنَّ صَوَّاحِبُ يُوسُفَ مَرُوَا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ مَهْ

Allah Resûlü (a.s.) “Ebu Bekir’e emredin, namazı kıldırısın buyurdular.” Daha sonra da “Siz (kadınlar) kendi kafanıza göre düzende Hz. Yûsuf’un kadın arkadaşları gibisiniz!”⁸⁸ buyurarak söylenmiştir. Bu hadisi cem-i müennesi sâlime örnek olarak kullanmıştır.⁸⁹

el-Îzâh fi’n-nahv isimli kitabında 74 başlık vardır. Nahiv konuları hakkında 29 âyet ve 81 beyti tanık gösterirken sadece bir hadisi tanık göstermiştir.⁹⁰

كَلَّ مَوْلُودٌ يُؤَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ حَتَّى يَكُونَ أَبَوَاهُ هُمَا اللَّذَانِ يُهَوِّدَانَهُ أَوْ يُصْرَّانَهُ

“Her doğan, İslâm fıtratı üzerine doğar. Sonra, onu annesi-babası Hristiyan veya Yahudi yapar.”⁹¹ Fârisî bu hadisi “هُمَا اللَّذَانِ” demenin câiz olduğu konusunda tanık olarak kullanmıştır.⁹²

Kısaca verilen örneklerden anlaşılacağı gibi ilk dönem nahivciler hadisleri fazla tanık olarak kullanmamışlardır. Bununla çeşitli sebepleri vardır. Hz. Peygamber’e (a.s.) yalan isnâd etme endişe ve korkusunu taşımaları, Hz. Peygamber’in (a.s.) vefatından itibaren, zamanın ilerlemesine paralel olarak hadislerin kemmiyet açısından artmaya başlamış olması ve hadislerin bir kısmının mâna ile rivâyet edilmesi, lahn olgusu ve mevâlî faktörü ilk dönem nahivcilerin hadisleri tanık göstermede çekimser davranmalarına sebep olmuştur.⁹³

Buna karşın Hicrî yedinci ve sekizinci asır da mütekaddimûn ve müteahhirûn âlimler arasındaki şiddetli ihtilaf ortaya çıktığında âlimler hadisleri tanık olarak kabul edip etmeme noktasında müteahhirûn nahiv âlimlerini; hadislerin tanık gösterilmesine kesinlikle cevaz vermeyenler, cevaz verenler, tanık gösterme noktasında orta yolu takip edenler olmak üzere üç grupta değerlendirmişlerdir⁹⁴

⁸⁷ Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâ’ilü’l-Basriyyât*, thk. Muhammed Şâtır (Matbaatü’l-Medenî, 1405/1985), 762.

⁸⁸ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, “Kitâbü’l-Ezan”, 679.

⁸⁹ Fârisî, *Kitâbü’ş-şîr* (Kahire: Mektebetü Hancî, tr.), 148.

⁹⁰ Safâr, *en-Nahviyyûn ve’l-Hadisü’ş-şerîf*, 37-38.

⁹¹ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, “Ma kîle fi evlâdi’l-müşrikin”, 2/94 (No. 1358).

⁹² Fârisî, *el-Îzâh fi’n-nahv* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1971), 101.

⁹³ Mahmud, *İhticâcû’n-nahviyyine bi’l-Hadis*, 2/3-4, 43.

⁹⁴ Enîs, *el-Lehecâtü’l-Arabiyye*, 50.

4. Hadislerin Tanık Olarak Kullanılmasına Cevaz Vermeyenlerin Temel Argümanları

4.1. Hadislerin mâna ile rivayetine cevaz verilmesi: “Rivayet edilen hadisler lafız olarak Hz. Peygamber’in (a.s.) konuştuğu birebir aynı lafızlar olmadığı için nahiv kurallarını tespit etmede hadislerin tanık gösterilmesi yanlışlara sebebiyet verebilir.”⁹⁵ demişler ve ravilerin bir kıssayı değişik lafızlarla nakletmesine şu hadisi örnek olarak

مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمَنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، وَمَنْبَرِي عَلَى حَوْضِي

“Evim ile minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir, minberim havzım üzerindedir.”⁹⁶ göstermişlerdir.

Ebû Şeybe’nin (öl. 235/849) rivayetinde ise “فَبْرِي” “kabrim” lafzına dönüştürülerek rivayet edilmiştir.

مَا بَيْنَ قَبْرِي وَمَنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ، وَمَنْبَرِي عَلَى الْحَوْضِ

Nevevî’nin (öl. 676/1277) Müslim’in *el-Câmi’u’s-şahîh*’ine koyduğu bab başlığında da⁹⁷ باب ما بين القبر والمنبر روضة من رياض الجنة aynı değişiklik görülmektedir.

İbnü’l-Dâî bu konu ile ilgili olarak “Sîbeveyhi gibi dilcilerin, hadisleri tanık olarak kullanmamasının altında yatan en önemli etmen hadislerin mâna ile rivayet edilmesidir.”⁹⁸ demiştir.

4.2. Mütেকaddimûn Mısır dil ekolüne mensup nahiv âlimleri: Mısır’da ilmî ve edebî anlamda ilk çalışmalar, Müslümanların 21/641 yılında burayı fethetmesiyle başlamıştır. Çevre bölgelerden gelenler kişilerle birlikte kıraat, tefsir, fıkıh, lügat alanlarındaki çalışmalar hızla gelişmiştir. Bu alanlardaki çalışmalar Mısır’da kökleştiği gibi çevre bölgeleri başta olmak üzere, başka bölgeleri de etkisi altına almıştır. Bu anlamda Mısır’daki nahiv çalışmaları metot, üslup ve verilen eserler bakımından Arap grameri tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.⁹⁹

İlk Dönemlerde, Mısır’daki gramer çalışmalarında hem Basra hem de Küfe ekollerine bir yönelme görülmektedir. Hem Basra hem de Küfe ekolleri Mısır’da kendisine taraftar bulurken Basra ekolü daha fazla rağbet görmeye birlikte Küfe ekolü de kendine taraftar bulmuştur. Bunun sebebi ise, Basra ekolüne mensup kişilerin kitaplarının daha yaygın olması ve kolay ezberlenebilmesidir. O dönemde Kûfelilerin görüşleri, daha fazla dilden dile dolaşmaktaydı.¹⁰⁰

4.3. Hadislerde lahn meydana gelmiş olması: Hadisleri rivayet edenlerin çoğu tabii ki mevâlîydi. Arapça’yı ve nahiv ilmini yeni öğrenmekteydiler. Farkına varmadan konuşmalarında lahn yapmaktaydılar. Yine konuşmalarında ve rivayetlerinde Arapça’da fasih olmayan sözler kullanmaktaydılar. Kesinlikle biliyoruz ki Resûlullah (a.s.) Arap’ın en fasihi, en fasih lehçesini, en güzel terkiplerini, en meşhurunu, en açık ve en düzgün konuşanıydı. Kendilerinin konuştuğu

⁹⁵ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/9.

⁹⁶ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şahîh*, “Rikâk”, 8/121 (No. 6588).

⁹⁷ Müslim, *el-Câmi’u’s-şahîh*, Kitâbü’l-Hac, 2/1010.

⁹⁸ Süyûtî, *İktirâh*, 18.

⁹⁹ Selami Bakırcı-Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2001), 123.

¹⁰⁰ Muhammed b. el-Hasen ez-Zubeydî, *Tabakâtu’n-Nahviyyin ve’l-Lugaviyyin*, thk. Muhammed Fadl İbrahim (Kahire: Matbatü’s-Saâde, 1954), 233.

“Kureyş Lehçesi” dışında başka bir lehçe konuştuğunda bile -Allah’ın- arada öğretmen olmadan öğretmesiyle îcâz yoluyla konuşmaktaydılar.¹⁰¹

Bu argümanı savunan Ebû Hayyân (öl. 745/1344), hadislerin lafızlarında meydana gelen lahn olgusuna şu hadisi örnek vermiştir:

كُلُّ أُمَّتِي مُعَافَى إِلَّا الْمُجَاهِرُونَ

“İşlediği günahları açığa vuranlar dışında, ümmetimin tamamı affedilmiştir.”¹⁰²

“المُجَاهِرُونَ” kelimesi “المُجَاهِرِينَ” olması gerekirdi.” demiştir. Kûfeli dilciler istisnâ-i munkatı olduğundan burada ref olarak okunmasının caiz olduğunu söylerken İbn Mâlik ise bu hadisteki “المُجَاهِرُونَ” kelimesi Mübtedadır demek suretiyle Ebû Hayyân’ın delilini boşa çıkarmıştır.¹⁰³

4.4. Cevaz Vermeyenlerin Temel Argümanlarının Değerlendirilmesi

Birinci Argüman: Hadislerin mâna ile rivayet edilmesidir. “Hadis metninin, ehliyetli kişiler tarafından, anlamı bozulmamak şartıyla Resûlullah’ın (a.s.) kullanmış olduğu lafızlardan başka lafızlarla ifade edilerek rivayet edilmesi.”¹⁰⁴ mâna ile rivayet olarak tarif edilmiştir.

Hiç kimse hadislerin mâna ile rivayet edildiğini inkâr edemez. Çünkü Resûlullah’ın (a.s.) bizzat kendileri; sahabeler den bir grup “Ya Resûlullah, annemiz babamız sana feda olsun! Sen bize bir söz söylüyorsun, biz ise o sözü başkalarına duyduğumuz gibi nakledemiyoruz.” demişti. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) “Mâna da isabet edebilen rivayet etsin.” buyurmuşlardır. Diğer bir rivayette ise “Helali haram, haramı helal yapmadığınız ve mâna da isabet ettiğiniz sürece hadisin mâna ile rivayetinde bir mahzuru yoktur.”¹⁰⁵ şeklinde cevap vermişlerdir. Nakledilen bu rivayetler, hadislerin mâna ile rivayet edilebileceğinin delilidir. Zaten mâna ile rivayete, genellikle hadisin aynı lafızlarla muhafaza edilmesinin zorluğu sebebiyle müracaat edilmiştir.¹⁰⁶

Rivayet edilen bir olayın farklı lafızlarla ifade edildiği doğrudur ve birçok hadiste bu durum mevcuttur. Ancak Hz. Peygamber (a.s.), bazen bir konuyu anlatırken şüpheyi ortadan kaldırmak için sözünü iki veya daha fazla kez tekrar etmişlerdir. “Hz. Peygamber (a.s.) söylediği sözü üç kere tekrar etmesi adetindedir.”¹⁰⁷ rivayeti vardır. Buhârî’nin (öl. 256/870) *el-Câmi’u’s-Şaḥîḥ*’inde yaptığı bab başlığı “بَابُ مَنْ أَعَادَ الْحَدِيثَ ثَلَاثًا لِيُنْفِخَهُ عَنْهُ”¹⁰⁸ şeklindedir.

Hz. Peygamber (a.s.) ve Berâ b. Âzib (öl. 72/691) arasında geçen aşağıdaki anekdot, bu olguyu destekleyici mahiyettedir. Hz. Peygamber (a.s.), bir gün Berâ’ya uykudan önce ettiği duayı anlatırken doğru şekilde ezberleyip ezberlemediğini kontrol etmek için ona duayı tekrar

¹⁰¹ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/11-12.

¹⁰² Buhârî, *el-Câmi’u’s-Şaḥîḥ*, “Edeb”, 6069.

¹⁰³ Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî, *Şevâhidü’t-tavzîh ve’t-tahlîl li-müşkilâtîl-Câmi’i’s-saḥîḥ*, thk. Tâhâ Muhsîn (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1413), 43.

¹⁰⁴ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 130.

¹⁰⁵ Ebû’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mucemü’l-kebir*, thk. Abdülmecid es-Silfî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994) 7/100 (No. 6491).

¹⁰⁶ Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001), 67.

¹⁰⁷ Buhârî, *el-Câmi’u’s-Şaḥîḥ*, 1/30 (No. 94).

¹⁰⁸ Buhârî, *el-Câmi’u’s-Şaḥîḥ*, “İlim”, 94.

ettirmiştir. Berâ da duayı tekrar ederken, “نبيك” lafzını “رسولك” şeklinde okuyunca Resûlullah (a.s.) onun bu hatasını tashih sadedinde hafifçe göğsüne vurarak “نبيك” şeklinde okumasını istemiştir.¹⁰⁹

Yine raviler, ibadet, teşehhüd, namaz ve Hz. Peygamber’in (a.s.) cevâmiu’l-kelim olan sözlerinde rivayet anında hangi kelime olduğunda şüpheye düştüklerinde iki kelimeyi beraber zikretmişlerdir.

وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَانِ - أَوْ: تَمْلَأُ - مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ

“Elhamdülillah mizanı doldurur. Sübhânallâh ve’l-Hamdülillâh göklerle yer arasını doldururlar (yahut doldurur.)”¹¹⁰ hadisi iki kelimenin birlikte zikredilmesine örnektir.

Mâna esas alınarak nakledilen hadisleri delil kabul edenler mâna ile rivayet tedvin dönemine kadar yaklaşık olarak bir buçuk asır yapılabildiği, hadislerin yazılı rivayetinin hâkim olduğu yaklaşık ikinci asrın ortalarından itibaren kitaplarda yer aldıktan sonra hadislerin artık lafzen nakledilmesi gerektiğini özellikle belirtmişler; kitaplardaki lafızları değiştirerek nakletmeye asla cevaz vermemişler ve hadislerin mâna ile rivayeti sona ermiştir.¹¹¹ Nahivciler de hadislerin mâna ile rivayet edilmesi sona erdikten sonra kitaplarda yer alan hadislerin dilde tanık gösterilmesinde hiçbir engel bulunmadığını söylemiştir.¹¹²

Hadisçilerin kendilerine kapalı veya garip gelen kelime ve ifadeleri, nahiv âlimlerine, dilcilere sorup düzelttikten sonra rivayette buldukları ve bu hususa dikkat ettikleri bilinmektedir. Evzâî (öl. 157/774) kitabında lahn olgusu tespit ederse, işin ehli olana hataları düzeltmesi için kitabını vermiştir. Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797) “Bir hadisi benden duyduğunuzda onu Arap dili bilginlerine arz edin, sonra ezberleyip koruyun”¹¹³ demiştir. Arapçanın kurallarına uymayan hataların düzeltilmesi gerektiği düşüncesi genelin benimsediği görüştür.¹¹⁴

İkinci Argüman: Mısır dil ekolü, başlangıçta Basra ve Kûfe dil ekollerinin etkisi altındaydı. Temelde bu iki ekol; hadislerin Allah Resûlü’ne (a.s.) aidiyetinde şüphe etmeleri, hadislerin mâna ile rivayet edilmesi ve lahn olgusu gibi sebeplerle hadisleri az sayıda tanık olarak kullanmışlardır.¹¹⁵ Bu iki ekolün etkisi altında kalan ve bu iki ekolü harmanlayan¹¹⁶ Mısır dil ekolünün yanı sıra müteahhirûndan olan Bağdat ve Endülüslüler de aynı görüşü savunmuşlardır.¹¹⁷

Üçüncü Argüman: Hadisleri rivayet eden ravilerin çoğunun acem olduğu argümanları oldukça abartılı bir iddidir. Çünkü; bin taneden fazla hadis rivayet eden “müksirûn” yedi sahâbî; Ebû Hüreyre 5374 hadis Abdullâh b. Ömer (öl. 73/693) 2630 hadis, Enes b. Mâlik 2286 hadis, Âişe 2210 hadis, Abdullah b. Abbas (öl. 68/687) 1660 hadis, Câbir b. Abdullah (öl. 78/697) 1540

¹⁰⁹ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şahîh*, “İlim”, 247.

¹¹⁰ Müslim, *el-Câmi’u’s-şahîh*, “Taharet”, 223.

¹¹¹ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2013), 89.

¹¹² Bağdâdî, *Hizâne*, 1/6.

¹¹³ Bağdâdî, *Kifâye*, 255.

¹¹⁴ Bağdâdî, *Kifâye*, 198.

¹¹⁵ Dayf, *el-Medârisü’n-nahviyye*, 19.

¹¹⁶ Dayf, *el-Medârisü’n-nahviyye*, 327.

¹¹⁷ Süyûtî, *İktirâh*, 42.

hadis, Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693) 1170 hadis;¹¹⁸ müksirûn ravilerin yanı sıra Abdullah b. Mesûd (öl.32/652) 848 hadis, Abdullah b. Amr b. Âs (öl. 65/684) 700 hadis rivayet etmişlerdir. Ravilerin hepsi saf Arap olup fasih Arapça konuşan sahâbelerdir.¹¹⁹

Hz. Peygamber'den (a.s.) hadis rivayet eden sahâbîlerin Arap ve mevâlî olarak istatistiği yapılacak olursa:

ŞEHİR	RÂVİLER	ARAP	MEVÂLÎ	ORAN
Mekke	131	109	22	% 17
Medine	504	357	147	% 30
Basra	433	362	71	% 16

Mevâlî'den hadis rivayet edenlerin oranı %21dir.¹²⁰ Görüldüğü gibi mevâlînin Arap râvîlere oranı ancak 1/5tir.¹²¹

Bunun yanı sıra; *el-Câmi'u's-şahîh*'te tekrarlarıyla beraber 7275 hadis vardır. Bu hadisler arasında irab hatası olan ancak kırk hadisin var olduğunu söylenmiştir. Ancak İbn Mâlik, *Şevâhidü't-tavzîh ve't-taşhîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-şahîh* isimli kitabında Buhârî hadislerinde var olduğu söylenen irab hatalarının olmadığını delilleriyle ispat etmiştir. Velew ki 40 hadiste hata olduğu kabul edilse bile 40 hadisin 7275 hadise oranı yok denecek kadar azdır. Yine Müslim'in *el-Câmi'u's-şahîh'in de* 4000 hadis vardır. Tekrarları çıkartıldığında geriye 1200 hadis kalmaktadır. İrab hatası olduğu kabul edilen 30 hadisin mevcut olduğu söylenmiştir. Velew ki 30 hadiste hata olduğu kabul edilse bile 30 hadisin 1200 hadise oranı yine aynı şekilde yok denecek kadar azdır.

İmam Mâlik'in (öl. 179/795) *Muvatta*'sında 353 tane hadis bulunmaktadır. Tevil edilmesi gerektiği düşünülen hadislerdeki terkiplerin sayısı, hadis deryası olan Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *Müsned*'inde dört, *Sünen* kitabında hemen hemen yok gibidir. Tedavülde olan meşhur Sihâh, Müsned ve Müstahrec kitaplarında da lahn olduğu söylenebilecek terkip bulmak neredeyse imkansızdır. Eğer varsa bile doğru vecihleri yine mevcuttur.¹²²

Belirtilen bütün argümanların yanı sıra itiraf edilmelidir ki, ilk nahivciler hadis ilminin bugün ulaştığı imkânlarla sahip olsalardı, yine de ihtiyatı elden bırakmadan uygulamada hadisle istişhâda gereken önemi ve yeri verirler ve kendilerinden sonraya da iyi bir miras bırakırlardı.¹²³

5. Cevaz Verenler

Hadislerin Arap lisanındaki yerini ve önemini anlayan nahivcilerin çoğunluğu Araplar'ın en fasih konuşanı Hz. Muhammed'in (a.s.) sözlerini nahiv ilminin oluşturulmasında ve kurallarının uygulanmasında tanık göstermişlerdir. İbn Mâlik et-Tâî (öl. 672/1273), İbn Hişâm en-Nahvî (öl. 761/1360), İbnü'd-Demâmînî (öl.827/1424), İbnü't-Tayyib eş-Şarkî (öl. 1170/1756), Hammâd el-Cevherî (öl. 400/1009), İbn Seyde (öl. 458/1066), İbn Fâris (öl.395/1004), İbn Harûf, İbn Cinnî,

¹¹⁸ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 2/676.

¹¹⁹ Subhî es-Sâlih, *Ulûmü'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, 1984), 259-371.

¹²⁰ Hasan Mûsa eş-Şâir, *en-Nuhât ve'l-Hadîsü'n-Nevevî* (Amman: Dâr Amman, 1431/2010), 38-39.

¹²¹ Bk. Hüseyin Akgün, *Hadis Rivâyet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)* (İstanbul: İFAV, 2019).

¹²² Ebû Abdillâh Muhammed b. et-Tîb, *Feydu'n-nesri'l-İnşirâh*, thk. Muhammed Yûsuf el-Feccâl (Dubai: Dâru'l-Buhûs lid-Dirâsâti'l-İslâmî, 1421/2000), 60-61.

¹²³ Özbalıkçı, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, 251.

İbn Berrî (öl. 582/1186) ve es-Süheyfî (öl. 581/1185)¹²⁴ gibi kişiler hadisleri nahiv ilminin kurallarını tespit etmede tanık gösteren nahivcilerden bazılarıdır.

5.1. Hadislerin Tanık Gösterilmesine Cevaz Verenlerin Temel Argümanları

Hız. Peygamber'in (a.s.) dil ve lehçe bakımından Araplar'ın en fasihi olduğunda icmâ vardır. Hadis rivayetindeki senetler şiir rivayetindeki senetlerden daha sıhhatli ve daha itimada şayandır. Hâfızalarda ve değişik yazı malzemeleri üzerinde bulunan hadis metinleri Arapça bozulmadan önce tedvin edilmiş ve yazıya geçirilmeye başlanılmıştır. Hemmâm b. Münebbih'in (öl. 132/750) *eş-Şahîfetü's-şahîha* ve Abdullah b. Amr b. Âs'ın (öl.43/664) *eş-Şahîfetü's-şahîha* gibi sahifelerinin bulunduğu bildirilmektedir.¹²⁵ Hadislerde tebdil, tashif ve lahn meydana geldiği gibi şiirlerde de meydana gelmiştir, hadisleri tanık göstermeyenler kendi kitaplarında nahiv ilmi kurallarını tespit etmede ve dayanak olarak kullanmada hadislerin tanıklığına az da olsa başvurmuşlardır. Hadislerin rivayetinde ve tanık gösterilmesinde istenilen hüsnü zandır, kesin bilgi değildir, şer'i delillerin kaynağı da hüsnü zandır.¹²⁶ Lügatçiler hadisleri tanık olarak kullanmışlardır.¹²⁷

6. Orta Yolu Takip Edenler ve Temel Argümanları

Bu grup hadislerin tanıklığını mutlak kabul edenlerle mutlak reddedenler arasında orta yolu takip edenlerdir. Yukarıda kısaca açıklanmaya çalışıldığı gibi hadislerin tanıklığını kabul edenlerle kabul etmeyenleri uzlaştırmak isteyerek orta yolu takip edenlerin önde gelenleri arasında eş-Şâtibî (öl. 790/1388) ve Süyûtî¹²⁸ zikredilebilir.

Şâtibî, et-Tâî'nin Arap gramerine dair *el-Elfiyye*'sinin şerhi olan *el-Makâşidü's-şâfiye fi şerhi'l-Hulâşati'l-kâfiye* isimli eserinde "Bizler, topuklarına işeyen ahmak ve sefih Araplar'ın kelamı ve içerisinde müstehcenlik ve küfürlü lafızlar barındıran şiirleriyle istişhâd ettikleri halde, sahih hadisi terk eden insanlar görüyoruz. Çünkü hadisler manayla rivâyet edildiği için, rivâyet ve lafızlar farklılık arz eder. Bununla birlikte şiirlerde lafza itina gösterilir, manaya değil. Kur'an âyetlerinde ve kırat vecihlerinde de aynı durum söz konusudur."¹²⁹ dedikten sonra hadisleri iki kısma ayırmaktadır:

1. Lafzına dikkat edilmeden sırf mâna ile rivayet edilen hadisler. Bu tür rivayetleri dilciler tanık olarak kullanmamışlardır.

2. Hadisi rivayet eden râvilerin Hz. Peygamber'den (a.s.) duyduğu gibi kelimesi kelimesine aynı lafızlarla rivayet ettikleri hadisleri tanık göstermek sahihtir. Örnek olarak Abdullah b. Ömer'den (öl. 73/693) rivayet edilen

¹²⁴ Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 191.

¹²⁵ Sâlih, *Ulûmü'l-hadis*, 25-30.

¹²⁶ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/14.

¹²⁷ Dilciler Arapçanın kelimelerini derleme hususunda büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu çalışmalarını yaparken dilin saflığını korumak amacıyla yalnızca sahih ve güvenilir kaynaklardan yararlanmışlardır. Öncelikle Kur'an, Hadis ve dili bozulmamış Arapların söylemiş olduğu şiir ve nesri esas almışlardır. Sekkîn, *el-Meâcimu'l-Arabiyye Medârisuhâ ve Menâhicuhâ*, 21.

¹²⁸ Özbeklikçi, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, 210-214.

¹²⁹ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/12.

مَثَلُ الْمُتَنَفِقِ كَمَثَلِ الشَّاةِ الْعَائِرَةِ بَيْنَ الْعَمَمَيْنِ¹³⁰

“Münafık, iki koyun sürüsü arasında kalan şaşkın koyun gibidir.” hadis gösterilebilir.

Süyûtî, Şâtıbî ile aynı paralelde düşündüğünü “Hz. Peygamber’in (a.s.) sözlerine gelince, şayet bu rivayetler lafızları korunarak rivâyet edildilerse, bu tür hadisleri tanık olarak göstermek câizdir. Bu özelliğe sahip rivayet edilen hadislerin sayısı oldukça azdır.”¹³¹ şeklinde ifade etmiştir.

7. Muhammed el-Hıdır Hüseyin’in Görüşleri

Muhammed Hıdır el-Hüseyin (öl. 1377/1958), Şâtıbî’nin fikrini benimsediğini belirttiikten sonra tanık gösterme yönünden hadisleri üç kısma ayırmış ve ulaştığı sonuçları “Tafsîl ve Tercîh” başlığı altında şu şekilde açıklamıştır:

Birinci Grup: Nahiv kurallarını tespit etme konusunda şüphe edilmemesi gereken hadisler:

1. Hz. Peygamber’in (a.s.) fesahatinin zirvesine örnek gösterilerek rivâyet edilen hadisler,

مَاتَ حَتْفَ أَنْفِهِ¹³² ” Eceliyle öldü.”

“Dünyada yapılan zulüm Kıyamet gününde karanlıklara dönüşür.”¹³³ الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامِ

2. Hz. Peygamber’in (a.s.) ibadetlerde kullandığı veya ibadette kullanmayı emrettiği sözlerden rivayet edilen hadisler,

3. Her Arap kabilesi’ne kendi lehçesiyle yaptığı hitabelerden rivayet edilenler,

4. Farklı varyantlarla rivayet edilmesine rağmen lafızları bir ve aynı olan hadisler,

5. Enes b. Mâlik, Abdülmelik b. Cüreyc (öl. 150/767) gibi fasih Arapçanın konuşulduğu, dilin bozulmasının yaygınlaşmadığı çevrelerde yetişen kişilerin tedvin ettiği hadisler,

6. İbn Sîrîn (öl.110/729), Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (öl. 107/725), Recâ b. Hayve (öl. 112/730) ve Ali b. Medîni (öl. 234/848) gibi hadislerin mâna ile rivayetine cevaz vermedikleri bilinen râvilerin rivayetleri.¹³⁴

İkinci Grup: Nahiv kurallarını tespit etmede tanık gösterilmesinde şüphe edilmesi gereken hadisler. Tanık olarak kullanılmaya uygun olmayan hadislerdir. Bunlar, ilk sırada tedvin edilmeyen, müteahhirûndan bazı âlimlerin eserlerinde yer verdiği hadislerdir.

Üçüncü Grup: Nahiv kurallarını tespit etmede farklı görüşleri açıklamada kullanılabilen hadislerdir. İlk dönemde tedvin edilmiş olmakla beraber, yukarıda belirtilen altı gruptan herhangi birine girmeyen hadislerdir. Bu hadisleri iki kısma ayırmak mümkündür:

1. Lafızları bütün rivayetlerde aynı olan hadisler,

¹³⁰ Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhih*, “Sıfatü’l-Münâfikin”, 2784.

¹³¹ Bağdâdî, *Hizâne*, 1/12-13.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 26/340.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/89.

¹³⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 205-223

2. Farklı varyantlarında bazı lafızları değişen hadisler. Bunları da iki kısma ayırmak mümkündür:

a. Bunlardan meşhur bir rivayetle gelen ve hadisçilerin tenkidine uğramayanlar tanık gösterilebilir,

b. Şaz bir rivayetle gelen ve hadisçiler tarafından tenkit edilenleri tanık göstermek caiz değildir.¹³⁵

Ayrıca yukarıda belirtilen altı kısım hadisin dışında ilk dönem tedvin edilen, lafızlarının tanık gösterilmesinde farklı düşünülmesi sahih olan iki grup hadis daha vardır:

1. Rivayet edilirken lafızları değişmeyen, râvinin Hz. Peygamber'den (a.s.) duyduğu lafızlarla rivayet ettiği hadisleri tanık göstermek sahihtir.

2. Rivayet lafızları farklı olan hadisler. Hadisçilerin tenkidine uğramayan meşhur rivayetin tanık olarak kullanılmasını câiz görmüştür.¹³⁶

Özetle; Hz. Peygamber'den (a.s.) rivayet edilen hadislerin lafızları mâna ile rivayet sebebiyle farklılık gösterse de ilk devirde tedvin edilen bütün hadisler tanık gösterilebilir. Şaz rivayetler, hadis âlimleri tarafından metninde kusur tespit edilen, fakihlerce bilinmeyen ve Kur'an ve sünnetin bütünlüğüne aykırı olan hadislerin tanık gösterilmesi câiz değildir.

8. Muhammed el-Hıdır Hüseyin'in İleri Sürdüğü Şartlar ve Uzmanların Kararları

Mecelletü Mecmau'l-Lugati'l-Arabi tarafından düzenlenen konferansa el-Hıdır Hüseyin'in Arap Dil Akademisine sunmak üzere hazırladığı ve Arap Dil Akademisinin 3. cüzünde yayımlanan *el-İstîşhâd bi'l hadîs fi'l-luga* isimli makalesinde ortaya koymuş olduğu görüşleri esas alarak toplantıya katılan uzmanlar aşağıdaki kararları almışlardır:

1. Kütüb-i Sitte ve onlardan önce tedvin edilen kitaplarda bulunmayan hadisler Arapça nahiv ilminde ve sözlüklerde tanık olarak gösterilmez,

2. Kütüb-i Sitte ve onlardan önce tedvin edilen kitaplarda geçen hadisler aşağıda belirtilen şartları taşırırsa nahiv ilminde ve sözlüklerde tanık olarak gösterilir:

a. Mütevâtir ve meşhur hadisler,

b. Lafızları ibadetlerde kullanılan hadisler,

c. Cevâmiu'l kelim kabul edilen hadisler,

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ¹³⁷

“Ameller ancak niyetlere göredir.”

3. Hz. Peygamber'in (a.s.) devlet başkanlarına yazdırıp gönderdiği mektupları,

¹³⁵ Muhammed el-Hıdır Hüseyin, *Dirâsâtü'n fi'l Arabiyye ve Târîhuha* (Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1380/1960), 177-178-179.

¹³⁶ Efgânî, *Fî Usûli'n-nahv*, 57-58.

¹³⁷ Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, “Bedü'l-Vahy”, 1/6 (No. 1).

4. Hz. Peygamber'in (a.s.) Araplar'ın her topluluğuna kendi lehçesi ile hitap ettiği rivâyet edilen hadisler,

5. Dilde bozulmanın henüz yaygınlaşmadığı Arap kültür ortamında yetişenlerin tedvin ettikleri hadisler,

6. Hadisin mâna ile rivayetini caiz görmeyenlerden rivayet edilen hadisler,

7. Tarikleri farklı lafızları aynı rivayet edilen hadisler.¹³⁸

Nahiv ilminde ve sözlüklerde tanık olarak gösterme konusunda ihtilaf edilebilecek hadisler ise, ilk dönemde tedvin edilmiş olmakla beraber yukarıda vurgulanan altı sınıftan birisine girmeyen hadislerdir.¹³⁹

Sonuç

Bu çalışmada; kısaca hadislerin nahiv ilminin kurallarını tespit etmede kaynak gösterilme prensibi, Arap dil âlimlerinin bakış açıları bu konu ile ilgili düşünceleri aktarılmaya çalışılmıştır. Hadislerin metinlerinin kaynak gösterilmesi prensibi, dilbilgisi kurallarını tespit etmede önemli bir yönü oluşturmaktaydı. Çünkü tanık gösterme prensibi nahivcilerin istinbat ettikleri nahiv kurallarını doğrulamada ve sabitleştirmede en önemli dayanaklarından biriydi.

Araplar, tabîî selîkaları sayesinde fasih Arapça konuşuyorlar fakat hicrî birinci asrın sonlarından itibaren teorik hale getirilmeye başlanılan nahiv kurallarını bilmiyorlardı. Ancak Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi'nde başlayıp Emevîler Dönemi'nde zirveye ulaşan fetih hareketleri sonucunda Araplar, mevâlîyle kaynaşarak bir arada yaşamaya başlamıştır. Özellikle yeni kurulan şehirlerde mevâlîyle iç içe yaşamaları sebebiyle Arap dilinde konuşma hatası, gramer yanlışlığı diye isimlendirilen lahn olgusu başlamıştır. Nahivciler özelde Kur'an'ı, genelde de fasih Arapça'yı korumak için zamanında gerekli önlemleri almaya başlamışlardır.

Nahivciler, dillerini korumak ve karantina altına almak için ilk defa Hz. Ali'nin direktifleriyle Ebü'l-Esved'in öncülüğünde "Arapça Nahiv Kuralları" tespit çalışmaları başlatmış, nahiv ilmine verilen değerden olsa gerek gramer kurallarının tespiti noktasında dil mektepleri teşekkül etmiştir. Dil mektepleri nahiv ilminin kurallarını tespitinde ve dayanak belirlemede birbirlerinden farklı metotlar uygulamışlardır.

Hadislerin tanık olarak kullanılması konusunda nahivciler hadislerin tanık gösterilmesini *reddedenler*, *benimseyenler* ve *orta yolu benimseyenler*; olmak üzere üç farklı gruba ayırmışlardır.

Lügatçiler, hadislere çok fazla önem vererek kelimelerin doğru anlamına ulaşmada hadisleri sıkça tanık göstermişlerdir. Meşhur lügat kitabı *es-Sihâh* ve *Lisânü'l-Arab* gibi lügat kitaplarında hadisler sık sık tanık olarak gösterilmiştir.

Günümüzde ise orta yolu benimseyenlerin görüşlerine ek olarak Hıdır Hüseyin'in makalesinde deklare ettiği şartlara uygun olarak Mısır Dil Akademisi'nin 1963 yılında söz konusu makalede ortaya koyulan görüşler doğrultusunda hadislerin tanık gösterilebileceği görüşü kabul edilmiştir. "Kütüb-i Sitte ve daha önce yazılan hadis mecmuaları" maddesi, hadislerin büyük bir

¹³⁸ Hamâdî, *el-Hadîsü'n Nebeviyye eş-Şerife ve Eseruhu fî'd-Dirâsâti'l-Lugaviyye ve'n-Nahviyye*, 443-444.

¹³⁹ Hüseyin, *Dirâsâtü'n fi'l Arabiyye ve târihuhâ*, 177-178-179.

kısmını, Musannef ve Müsned, Sihâh ve Müstahrec gibi hadis kitaplarında yer alan hadislerin de tanık olarak kullanmasının uygun olduğu benimsenen görüşün kapsamı içine girmektedir.

Hadislerin sahih olup olmaması veya sahih olsalar aynı içeriğin farklı kalıplarla aktarılma endişesiyle hadis metinlerinin Arap dili açısından kaynak gösterilmediği anlaşılmıştır. Günümüzde bu sebep artık ortadan kalmıştır. Çünkü Hadisler mevzu olsalar da o dönemde yaşamış ve o dönemin dilini konuşmuş insanlar tarafından uydurulmuştur. Biz dilciler açısından hadislerin muhtevası değil kalıpları daha fazla önem arz etmektedir. Zaten ilk nahiv saha çalışmalarında da sıradan insanların sözleri bile referans gösterildiği görülmüştür. Hadisler ister gerçek olsun ister mevzu olsunlar sonuçta ilk dönem Arap dilini yansıttıklarından dil açısından referans gösterilebileceği düşüncesindeyiz.

Kaynakça / References / المصادر

- Abbâh, Muhammed el-Muhtâr Veled. *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421/2001.
- Akgün, Hüseyin. *Hadis Rivâyet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)*. İstanbul: İFAV, 2019.
- Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer. *D.İ. B. Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Yenigün Matbaacılık, 12. Basım, 2011.
- Âl-Yâsîn, Muhammed Hüseyin. *ed-Dirâsâtü'l-luğaviyye inde'l-Arab*. Bağdad: Mektebetü'l-Hayât, 1980.
- Amûş, Hulûd İbrâhîm. *Meseletü ihticâcü'n-Nuhât bi'l Hadîsi's Şerîf fi menâhici'l Muhdesîn*. Hâşimiye Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1430.
- Arslan, Kıyasettin. "Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar". *Turkish Academic Research Review*, 1/1, (2016), 63-70.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1379.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü's-sinâ'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Kahire: Dâru İhyâi'l Kütübî'l-Arabî, 1371/1952.
- Askerî, Muhammed Sâlih Şerîf. *el-Arabiyye ve mekânethâ beyne'l-lügatî's-Sâmiyye. Dirâse ve Takvîm, idâat en-Nakdiyye*, 3/9 (1392/2013), 65-88.
- Attar, Süleyman. *Mukaddime fi târihi'l-edebî Arab*. Kahire: Dâru's-Sekâfe, 2002.
- Avcı, Casim "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/339-342. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib ed-Diyânüvî. 'Avnü'l-ma'bûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1. Basım, 1426/2005.
- Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer b. Bâyezîd. *Hızânetü'l-edeb*. Kahire: Dâru'l Kâtib' il-Arabî, 1967.
- Bağdâdî, Hatîb. *el-Kifâye*. Beyrut: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmânî, 1357.
- Bağdâdî, Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Bakırcı, Selami-Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2001.
- Bedevî, Muhammed. *Mucemü'l-mustalahât fi'n-nahv ve's-sarf*. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Bezci, Ramazan. *İbn Mâlik ve Nahiv Metodunda Hadisle İstihlâhın Yeri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bingöl, Abdülkuddûs. "İstidlâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/325-328. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Birişik, Abdulhamit. "İ'râbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/376-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Basım, 1422/2001.
- Casim Avcı, "Kûfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/339-342. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Hasan, Muhammed Hasan. *el-İhticâcü's-şîir fi'l-lügat*. Kahire: Dâru'l Fikri'l Arabî, 1986.
- Çetin, M. Nihad. "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dağlıoğlu, Ufuk. "Rabbim Beni Terbiye Etti (Eddebenî Rabbî)" Rivâyetinin Sihhati ve Rivâyetin Anlamı Üzerine Bazı Mülâhazalar, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 9/22 (Temmuz 2023), 676-702.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Muhkem fi nakdi'l-mesâhif*. thk. İzzet Hasan. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1418/1997.
- Dayf, Şevki. *el-Medârisü'n-nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 7. Basım, 1968.
- Durmuş, İsmail. "İstihlâh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Düelî, Ebû'l-Esved. *Divân-ı Ebî Esved ed-Düelî*. thk. Muhammed Hasan Âl Yâsîn. Beyrut: Mektebetü'l-Hallâl, 1418/1998.
- Ebû Sekkîn, Abdülhamîd Muhammed. *el-Meâcimu'l-Arabiyye Medârisuhâ ve Menâhichuhâ*. Kahire: b.y. 2. Basım, 1402/1981.
- Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. 15 Cilt. thk. Kemâl Yûsuf. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.
- Efgânî, Saîd. *Fî Usûli'n-nahv*. Beyrut: el-Kütübî'l-İslâmî, 1407/1987.
- Enbârî, Ebû Bekr. *İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*. nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dımaşk: Matbûâtü Mecma'i'l-Lügatî'l Arabî, 1391/1971.
- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn. *Nuzhetü'l-elibbâ' fi ahbârî'l-üdebâ*. thk. İbrâhim es-Sâmarâî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985.
- Enîs, İbrâhîm. *el-Lehecâtü'l-Arabiyye*. Kahire: Mektebü'l-Mısıriyye, 8. Basım, 1992.
- Farisî, Ebû Ali. *el-İzâh fi'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Farisî, Ebû Ali. *el-Mesâ'ilü'l-Basriyyât*. thk. Muhammed Şâtir. Beyrut: Matbaatü'l-Medenî, 1. Basım, 1405/1985.
- Farisî, Ebû Ali. *Kitâbü's-şîir*. Kahire: Mektebetü Hancî, 1. Basım, ts.
- Fârûkî, Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî et-Tehânevî. *Keşşâfü istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*. 2 Cilt. Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Hadîsî, Hadice. *el-Medârisü'n-nahviyye*. Ürdün: Dâru'l-Emel, 3. Basım, 2001.